

Osmanlı Hac Organizasyonunda Haberleşme (XVII-XVIII. Yüzyıllar)

Fethi F. YIRIKOĞULLARI

Dr. Bursa Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1118-3538>

fethifyirikogullari@gmail.com

Atıf Bilgisi

YIRIKOĞULLARI, Fethi F. "Osmanlı Hac Organizasyonunda Haberleşme (XVII-XVIII. Yüzyıllar)". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 53 (Bahar 2025), 1-38.

Geliş Tarihi	03.02.2025
Kabul Tarihi	25.04.2025
Yayın Tarihi	12.07.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu makale, yazarın Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde hazırladığı <i>Osmanlı'da Hac Organizasyonu (XVII-XVIII. Yüzyıllar)</i> başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Osmanlı hac organizasyonu; dönemin şartları ve gereksinimler minvalinde şekillenmişti. Her yıl düzenlenen hac, haberleşme ihtiyacını da beraberinde getirirdi. Zira hacılar ve iletişim kurdukları kişiler arasında iki taraflı olarak yolculuk boyunca mektuplar yazılır ve bunların ulaştırılması için bir organizasyon tertip edilmesi gerekirdi. Bununla birlikte devlet kademeleri ve hac teşkilatı içerisinde düzenli bir şekilde resmî yazışmalar yapılır ve bunların çeşitli görevliler tarafından ilgili kişilere ulaştırılması sağlanırdı. Hacılar ve iletişim kurdukları kişiler arasındaki mektuplar esas itibariyle hac müjdecisi olarak adlandırılan görevliler tarafından taşınır ve yerlerine ulaştırılırdı. Bunun için her müjdecinin bir bölgesi bulunur ve sorumlu oldukları saha içinden gönderilen veya o bölgeye ulaştırılmak istenen mektupları taşırlardı. Resmî yazışmalar ise Mekke emiri, hac emirleri, valiler ve Dîvân-ı Hümayûn gibi taraflar arasında yapılırdı. Nâme, hüccet ve mektup türündeki bu evrakın ulaştırılmasından ise müjdecibaşlar, müjdeci çukadârlar, heccânlar ve kaftan ağası adlı görevliler sorumluydu. Ayrıca her yıl payitahttan yola çıkan surre ve beraberindeki kafilenin güvenliği için İstanbul-Şam arasındaki güzergâh üzerinde bulunan yerel idareci ve zâbitlere Dîvân-ı Hümayûn tarafından emirler yazılır ve konakçı olarak adlandırılan kişi vasıtasıyla ilgililere ulaştırılırdı. Bu makalede XVII ve XVIII. yüzyıllar özelinde söz konusu görevlilerin vazifeleri, tayinleri, azilleri ve gelir-giderleri ele alınmış, ayrıca yaşanan sorunlara yer verilmiştir. Çalışmanın temel kaynağını ise Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge ve defterler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, hac ibadeti, Haremeyn, haberleşme, müjde.

Communication in the Ottoman Hajj Organization (XVII-XVIIIth Centuries)

Fethi F. Yırıkogulları

Dr. Bursa Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1118-3538>

fethifyirikogullari@gmail.com

Citation

*Yırıkogulları, Fethi F. "Communication in the Ottoman Hajj Organization (XVII-XVIIIth Centuries)". *The Journal of Turkish Studies*, 53 (Spring 2025), 1-38.*

Date of Submission	03.02.2025
Date of Acceptance	25.04.2025
Date of Publication	12.07.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

The Ottoman hajj organization was shaped according to the conditions of the period, the functioning of the state, and the requirements. The organization held every year also brought with it the need for communication. Because letters were written between the pilgrims and the people they communicated with throughout the journey and an organization had to be organized to deliver them. In addition, official correspondence was conducted regularly within the state institutions, officials, and the hajj organization, so various officials were assigned to deliver them. The letters between the pilgrims and the people they communicated with were essentially carried by officials called hac müjdecileri and delivered to their addressees. For this purpose, each müjdecî had a region and carried letters sent from the area he was responsible for or letters intended to be delivered to that region. Official correspondence was conducted between sides such as the emir of Mecca, the emir of hajjs, governors, and Dîvân-ı Hümâyûn. The officers called müjdecibaşılar, müjdecî çukadârlar, heccânlar and kaftan ağası were responsible for the delivery of these correspondences in the form of nâme, hüccet and mektup. In addition, for the security of the surre and the accompanying convoy that set off from the capital every year, orders were written by the dîvân to the local administrators and officers on the route between Istanbul and Damascus and delivered to the relevant parties through a person called konakçı. This article examines the duties, appointments, dismissals, incomes, and expenditures of these officers in the XVII. and XVIII. centuries, and also includes the problems encountered. The primary sources of the study are the documents and books in the Ottoman Archives of the Presidency of the State Archives (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi).

Keywords

Ottoman Empire, hajj pilgrimage, Haramayn, communication, evangile.

Giriş

Her yıl Osmanlı Devleti tarafından düzenlenen hac organizasyonunun varlık amacı esas itibariyle ihtiyaçlara cevap vermektir. Bu minvalde iâşe, güvenlik ve ibadet gibi yönleriyle haccın bir organizasyonu gerekli kıldığı konularda çeşitli görevlendirmeler yapılmıştır.¹ Bunlardan biri de haberleşmeydi. Hac sebebiyle ortaya çıkan haberleşme ihtiyacı temelde sivil ve resmî iletişim olmak üzere ikiye ayrılırdı. Sivil yönünü hacıların mektuplaşmaları, resmî tarafını ise devlet kademeleri ve hac organizasyonu içindeki yazışmalar oluştururdu. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve yerel idareleri tarafından “hac müjdecileri”, “heccânlar”, “müjdecibaşılar”, “müjdeci çukadârlar”, “konakçı” ve “kaftan ağası” isimli görevliler vazifelendirilirdi.²

Osmanlı hac tarihi her dönem araştırmacıların ilgi duyduğu bir konu olmuş, bunun neticesinde hâlâ genişlemeye devam eden külliyatlı bir literatür ortaya çıkmıştır.³ Sözü edilen literatür içerisindeki birçok çalışmada bu makalenin konusu olan hususlar ve görevliler defaatle ele alınmıştır.⁴

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Fethi Furkan Yırıkoğulları, *Osmanlı'da Hac Organizasyonu (XVII-XVIII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2024, s. 363-369.

² Ayrıca Şam-Mekke arasında vazifeli “menzil emîri” adında bir görevli daha bulunmaktaysa da hakkında fazla bilgiye ulaşılamaması ve bulunabilen kayıtların XVI. yüzyıla ait olması sebebiyle buraya dahil edilmemiştir. Bk. 2 Numaralı Mühimme Defteri (963/1555) *Değerlendirme-Transkripsiyon* (s.1-102), haz. Tayfun Yeşilbaş, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 204, h. 745; 1556-1557 (H.963-964) *Tarihli Divan-ı Hümayun Ruus Defteri* (s.1-125) *Metin-Değerlendirme-Dizin*, haz. Havva Merve Çıtak, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2015, s. 231, h. 845.

³ Osmanlı hac organizasyonunu konu edinen literatürün bazı önemli örnekleri için bk. Stanford J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton University Press, New Jersey 1962; Münir Atalar, *Osmanlı Devoletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015; Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, Alfa, İstanbul 2024; Betül Ayaz, *Hilafet ve Siyaset: Osmanlı Devoleti'nin Hac Hizmetleri (1798-1876)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014; Tahir Sevinç, *Osmanlı Devleti İdaresinde Surre-i Hümayun Surre Akçesi, Kaynakları ve Haremeyn'e Ulaştırılması (XVII ve XVIII. Yüzyıllar)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020.

⁴ Bir önceki dipnotta verilen eserlere ilaveten bu konuda kaleme alınmış en kapsamlı çalışma olarak Z. Özlü'nün makalesini zikretmek gerekir. Yazar bu çalışmasında müjdecibaşılar ve müjdeciler üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmış, müjdecilerin sorumluluk sahaları olduğu gibi önemli tespitlerde bulunmuştur (bk. Zeynel Özlü, “Osmanlılarda Haberleşme ve Tören Ocağı: Peykân-ı Hassa”, *Türk Kültürü ve Hacı*

Fakat “her yıl birbirini izleyen pek çok zorlu çalışma, çetin pazarlıklar ve karmaşık mali işlemleri gerektiren bir örgütlenme” olarak nitelendirilen⁵ Osmanlı hac organizasyonunun karmaşık ve dinamik yapısı, çözülmeyi bekleyen birçok meseleyi içinde barındırmaktadır. Bunlardan biri de haberleşmeyle ilgili işlemler ve görevlilerdir. Elinizdeki makalede Osmanlı hac organizasyonundaki haberleşme, XVII-XVIII. yüzyıllar özelinde bu alandaki görevlendirmeler üzerinden ele alınmış ve temel yapıyı ortaya koyarak sonraki çalışmalara zemin oluşturmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda söz konusu görevlilerin vazifeleri, tayinleri, gelir-giderleri ve bunlarla ilgili yaşanan sorunlar konu edilmiş ve her biri ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

1. Hac Müjdecileri

“Taşra müjdecileri”⁶, “nişancı”⁷, “mübeşşir” (müjdecî)⁸ veya “kettâb” (mektupçu)⁹ olarak da adlandırılan bu görevlilerin esas vazifesi hacıların; aileleri, sevdikleri veya iletişim kurmak istedikleri başka kişilerle haberleşmeleri ve Osmanlı Devleti’nin farklı coğrafyalarında bulunan insanların hacılardan haber almalarını sağlamaktır. En temel insanî ihtiyaçlardan birine cevap vermesi açısından tabîi olarak başka İslâm devletlerinde de aynı işleve sahip görevliler bulunurdu.¹⁰

Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 65 (Ankara 2013), s. 135-168). Bu çalışmadan sonra M. Menekşe tarafından kaleme alınan ve peykleri konu edinen makalede ise Z. Özlü’nün verdiği bilgilere herhangi bir ilave yapılmamıştır (bk. Metin Menekşe, “Osmanlı Haberleşme Teşkilatında ve Alay-ı Hümayunda Önemli Bir Sınıf: Peykler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, I/26 (2025), s. 29-67).

⁵ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 271.

⁶ BOA, Hatt-ı Hümayûn (=HAT), nr. 1649/20 (1206/1791-2).

⁷ BOA, Cevdet-Evkaf (=C.EV), nr. 545/27542 (1252/1836-7).

⁸ Bu tabir Anadolu ve Balkanlar için XIX. yüzyılda (Abdullah Çakmak, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Hac Organizasyonunun Dönüşümü Bağlamında Mevkib-i Hacc-i Şerif”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, IV/1 (Afyon 2021), 182-183), Mısır içinse XVI-XVIII. yüzyıllarda kullanılmaktaydı (BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 1999, s. 25 [1005/1596-7]; Tapu Tahrir Defterleri (=TT.d), nr. 734, s. 16 [1027/1617-8]; Ali Emiri-I. Abdülhamid, nr. 151/10161, s. 4 [1201/1786-7]).

⁹ Şeyh Ahmet El-Bedîrî El-Hallâk, *Berber Bedîrî’nin Günlüğü 1741-1762 Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, haz. Ahmet İzzet Abülkerim, çev. Hasan Yüksel, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 24.

¹⁰ Zehra Gözütok Tamdoğan, “Mağrib’den Hicaz’a İki Merinî Emîresinin 14. Yüzyıldaki Hac Yolculukları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXV/1 (Tekirdağ 2021), s. 356.

Gerek hacca giden kişiler gerekse onlarla iletişim kurmak isteyenler tarafından yolculuk boyunca iki taraflı mektuplar yazılırdı.¹¹ Müjdecilerin birinci görevi bu mektupları yerlerine ulaştırmaktı.¹² Hacıların mektuplaşmalarında genellikle taraflar birbirinin hal, hatır ve sıhhatlerini sorar, ayrı kaldıkları süreçte kendilerinin veya çevrelerindeki insanların yaşadıklarını anlatırdı. Özellikle hac yolculuğunda olan kişilerden gelecek mektuplar büyük bir heyecanla beklenir ve aile üyelerinin toplanmasıyla kalabalık bir ortamda okunurdu. Hacılar bütün aile üyelerine, akrabalarına, dostlarına ve komşularına tek tek selam gönderir ve mübarek mekanlarda hepsine dua ettiğini bildirirdi. Yolculara yazılan mektuplarda ise kafiyele birden fazla tanındık olması durumunda onlara da selam gönderilir, halleri sorulurdu. Vefat eden olduğunda bu üzüntüyle bildirilir ve sebebi açıklanırdı. Yolculuk sırasında maddî zorluk yaşayan ve yakınlarından para isteyenler de olurdu. Ayrıca bir mektup, kâğıttan ve müjdecî ücretinden tasarruf etmek amacıyla birden fazla kişiye hitaben yazılabilirdi. Mektupların yazıldığı kâğıdın dış yüzüne kime gideceği ve adresi not edilmek suretiyle istenen kişiye ulaştırılması sağlanırdı.¹³ Bununla birlikte devlet adamları ve ulema arasında da protokol icabı hacdan dönenlere mektup yazma âdeti bulunur fakat ulaştırılması hususunda müjdeciler rol almazdı. Bu mektuplarda hacca giden kişi tebrik edilir ve tekrar gidebilmesi için dua edilirdi. Akabinde diğer mektuplarda olduğu gibi hal-hatır sorulur ve ilgili kişinin ailesine selamlar gönderilirdi.¹⁴ Özellikle âlimler ve mutasavvıflar arasındaki mektuplar edebî özellikler taşırdı.¹⁵

¹¹ BOA, TSMA, nr. E 1153/16 (1174/1760-1); nr. E 537/22 (1207/1792-3).

¹² *Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762*, s. 48.

¹³ Milli Kütüphane Yazmalar K., nr. 6 Mil Yz A 5020, vr. 574b; BOA, Başmuhasebe Kalemi Belgeleri (=D.BŞM), nr. 6477/88 (1197/1783); Başmuhasebe Kalemi Belgeleri-Mısır Hazinesi (=D.BŞM.MSR), nr. 7/50; C.EV, nr. 378/19154 (1195/1780-1); TSMA, nr. E 1153/16 (1174/1760-1); nr. E 537/22 (1207/1792-3).

¹⁴ Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri (1776-1794 Maden Emni Defteri)*, Sivas 1997, s. 31; *Vânî Mehmet Efendi'nin Münşe'âtı (Transkripsiyon Tahlil ve Değerlendirme)*, haz. Hamza Konuk, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2001, s. 172; *Münşe'ât Mecmû'ası*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar (=İÜ TY), nr. 1240, vr. 158b-159b; *Münşe'ât Mecmû'ası*, İÜ TY, nr. 2043, vr. 104b; *Münşe'ât Mecmû'ası*, İÜ TY, nr. 2599, vr. 41a.

¹⁵ Âşık Çelebi, *Tetimetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye Âşık Çelebi'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2022, s. 210.

Her müjdecinin sorumlu olduğu bir bölge bulunur ve oradan gönderilen yahut yine o bölgeye ulaştırılması gereken mektupları ücret karşılığında taşırdı. Bunun sağlanması içinse kafileden ayrı olarak hacılar yola çıktıktan sonra hareket eder ve hacılar memleketine dönmeden görevli oldukları bölgeye ulaşırlardı. Aynı zamanda hacdan sonra sorumluluk sahalarına döndüklerinde genel olarak hacın nasıl yapıldığı ve yolculuk sırasında yaşananlar hakkında ahaliyi bilgilendirirlerdi.¹⁶ Sorumlu oldukları bölgeden gönderilen surre mektuplarını da yerlerine ulaştırmakla yükümlülerdi.¹⁷ Daha fazla kazanç elde etmeyi amaçlayan müjdeciler ise hacılar haricindeki kişilerin mektup ve emanetlerini de ücret karşılığında taşırdı. Mesela 1750 yılında bir tacir, Şam'daki kardeşine ulaştırması için Bursa müjdecisi İbrahim'e para vermiş ve ücret olarak da iki zincirli altın ödeme yapmıştı.¹⁸

Bir müjdecinin yola devam edememesi, ölmesi veya kaçırılması gibi durumlarda ise herhangi bir kişi emanetleri yerine götürebilirdi. Örneğin bir keresinde Şam müjdecisinin bedevîler tarafından kaçırılması üzerine mektupları ahaliden bir hristiyan şehre ulaştırmıştı.¹⁹ Bundan başka hac organizasyonunda vazifeli olan diğer bazı kişiler de müjdecilerin yaptığı bu görevi üstlenebilir böylece kendilerine ek gelir sağlardı.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda hac müjdeciliği teşkilatı merkezî ve mahallî olarak ikiye ayrılırdı.²¹ Bunlardan merkezî olanı Anadolu, Balkanlar ve Suriye'de bulunur ve doğrudan payitahta bağlı bir şekilde idare edilirdi.

¹⁶ BOA, Mühimme Defteri, nr. 119, s. 267, h. 1099 (Evâsıt-ı Ramazân 1124/12-21 Ekim 1712); C.EV, nr. 545/27542 (1252/1836-7); *Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762*, s. 141. Ayrıca hacı grupları, memleketleri olan yerleşim yerlerine varmadan hemen önce, önden bazı kişileri müjde için gönderebilirdi (bk. Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, IX, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 97).

¹⁷ BOA, Mühimme Defteri, nr. 154, s. 474, h. 1552 (Evâsıt-ı Muharrem 1164/10-19 Aralık 1750).

¹⁸ Fakat İbrahim bu durumu suistimal ederek parayı alıp firar etmiştir (BOA, Mühimme Defteri, nr. 154, s. 474, h. 1552 [Evâsıt-ı Muharrem 1164/10-19 Aralık 1750]; s. 498, h. 1638 [Evâhir-i Safer 1164/19-27 Ocak 1751]; nr. 155, s. 53, h. 165 [Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1164/7-16 Mayıs 1751]).

¹⁹ *Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762*, s. 173.

²⁰ BOA, C.EV, nr. 378/19154 (1195/1780-1). Bu örnekte akkâmbaşı Mekke'ye gönderilen çok sayıda mektubu taşımıştır.

²¹ Kaynaklarda bu şekilde bir ayrıma rastlanmamış olup ilgili görevlilerin farklı özellikler taşımaları nedeniyle tarafımızca yapılmıştır.

Diğer müjdecilikler ise uzak eyaletlerde yer alır ve mahallî olarak yürütülürdü.

1.1. Merkezî Hac Müjdecileri

Anadolu ve Balkanlar'daki müjdeciler peykân-ı hâssa ocağı mensuplarından tayin edilirdi.²² Suriye bölgesindekiler (Şam, Hama, Halep vs.)²³ ise yine aynı ocaktan olsalar da herhangi bir tayin yapılmaksızın görev alırdı. Bunların dışında bir de genellikle müjdecibaşılar tarafından icra edilen hac yolu müjdeciliği bulunurdu.²⁴ Müjdecilerin âmirleri ise "taşra müjdecibaşısı" olarak da adlandırılan ikinci müjdecibaşıydı.²⁵ Müjdeciler hac yolunda kendilerine en uygun mevkide müjdecibaşılarının yanlarına katılıp beraber yolculuk eder ve dönüşte münasip yerlerde ayrılırdı.²⁶

Merkezî müjdecilerin peykân-ı hâssa ocağı mensubu olmaları nedeniyle zaten bir gelirleri bulunurdu. Bunun haricinde bazıları çavuşluk gediği ve zeamet sahibiydi.²⁷ Yukarıda açıklandığı üzere icra ettikleri vazife karşılığında mektup başına para alarak ayrıca bir gelir sağlardı.

Sorumlu oldukları bölgenin müjdeciliğinden başka görevleri ise müjdecibaşılarının merkeze ulaştırmakla yükümlü olduğu fakat yolculuğa devam edemedikleri durumlarda Mekke emirinin nâmesini payitahta götürmekti. Müjdecibaşılar vefat veya hastalık gibi nedenlerle yola devam edemediklerinde taşıdıkları nâme ve diğer emanetler uygun görülen bir müjdeciye bölgenin kadısı nezaretinde teslim edilir ve İstanbul'a ulaştırılması sağlanırdı.²⁸

²² Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 151. Ayrıca bk. BOA, Cevdet-Saray Mesalihi (=C.SM), nr. 6/258 (1216/1801/2).

²³ *Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762*, s. 173.

²⁴ Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 155 (buradaki metni, kaynak gösterilen 159. dipnottaki belgeyle krş. BOA, C.SM, nr. 77/3884 [1208/1793-4]).

²⁵ BOA, HAT, nr. 1649/20 (1206/1791-2). İkinci müjdecibaşının taşra müjdecibaşısı olduğu çıkarımı hakkındaki değerlendirme için "Müjdecibaşılar" başlığına bakınız.

²⁶ BOA, Mühimme Defteri, nr. 136, s. 377, h. 1643 (Evâil-i Şevvâl 1143/9-18 Nisan 1731); nr. 154, s. 474, h. 1552 (Evâsıt-ı Muharrem 1164/10-19 Aralık 1750).

²⁷ BOA, Ali Emîrî-I. Mahmud, nr. 11/732 (1171/1757-8); Ali Emîrî-III. Mustafa, nr. 367/29224 (1176/1762-3).

²⁸ BOA, Mühimme Defteri, nr. 161, s. 205, h. 646 (Evâhir-i Safer 1173/14-22 Ekim 1759); nr. 162, s. 239, h. 689 (Evâhir-i Safer 1175/21-29 Eylül 1761).

Merkezî müjdecilerin tayinleri Dîvân-ı Hümâyûn tarafından yapılır ve atanan kişiye berât verilir. ²⁹ Gerekli görülmedikçe her yıl atama yapılmaz ve bir yıldan fazla süre görevde bulunabilirler. ³⁰ Azilleri ise suistimal veya şikâyet gibi durumlarda gerçekleşirdi. Vefat ettiklerinde genel itibariyle vârislerinden, yoksa kardeşlerinden biri göreve getirilirdi. ³¹ Dönem ve şartlara göre değişmekle birlikte tayin ve azillerinde müjdecibaşlar, bâbüssaâde ağası ve sorumlu oldukları bölgelerin kadıları önemli rol oynardı. Örneğin 1713 yılında bir müjdecibaşının arzı üzerine iki müjdeci azledilmişti. ³² XVIII. yüzyılın ortalarında ise birinci müjdecibaşının arzıyla azil ve tayin gerçekleşirken ³³ yüzyılın sonlarında birinci müjdecibaşının görüşünü bildirmesi ve bâbüssaâde ağasının arzıyla atama yapılmıştı. ³⁴ 1836 yılındaki bir tayinde ise ilgili yerin kadısı rol oynamıştı. Ayrıca aynı yıl bir müjdecilik müştereken iki kişiye birden verilebilirdi. ³⁵

Tayinle göreve gelen her müjdeci Osmanlı Devleti'nin merkezî coğrafyası olan Anadolu ve Rumeli topraklarından bir bölgeye atanırdı. ³⁶ Şimdilik bu bölgelerden toplam 11 tanesi tespit edilmiş olup 8'i Anadolu, 3'ü ise Rumeli topraklarında yer almaktadır. Tayinlerin 4'ü (Bosna, Rumeli, Silistre ve Erzurum) eyalete ve biri sancağa (Bursa/Hüdâvendigâr) göre yapılmışsa da diğerlerinde herhangi bir idarî ayırım gözetilmediği anlaşılmaktadır. ³⁷ Ayrıca müjdecilik sınırlarının zaman içinde değişebildiği de görülmektedir.

²⁹ BOA, C.EV, nr. 226/11264 (1122/1710-1); nr. 545/27542 (1252/1836-7); C.SM, nr. 6/258 (1216/1801-2). Bir berât örneği olarak 1157/1744-5 yılı Manisa müjdecisinin berâtına bakılabilir (C.EV, nr. 404/20482).

³⁰ Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 148; BOA, C.EV, nr. 404/20482 (1157/1744-5). Örneğin bir kişinin on yıldır müjdecilik görevinde bulunduğu öğrenilmektedir (C.EV, nr. 226/11264 [1122/1710-1]).

³¹ BOA, C.EV, nr. 545/27542 (1252/1836-7).

³² BOA, Mühimme Defteri, nr. 121, s. 179, h. 706 (Evâsıt-ı Ramazân 1125/1-10 Ekim 1713).

³³ BOA, C.EV, nr. 404/20482 (1157/1744-5).

³⁴ BOA, C.SM, nr. 6/258 (1216/1801-2); Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 151, 248.

³⁵ BOA, C.EV, nr. 545/27542 (1252/1836-7).

³⁶ İstisnai olarak bir kişiye iki bölge de verilebilirdi (Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 154).

³⁷ Örneğin Tokat müjdeciliğine dahil olan kazalar (Tokat, Kastamonu, Sivas, Tosya, Malatya) aynı eyalet veya sancakta bulunmamaktadır (bk. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s. 52-55).

XVIII. yüzyılın sonlarında nişân-ı hümâyûn defterlerinin yanması nedeniyle bütün merkezî müjdeciliklerin isimleri, sorumluluk sahaları ve göreve getirilenlerin listesine ulaşmak şimdilik pek mümkün gözükmemektedir.³⁸ Tayinle görevlendirilen merkezî müjdeciliklerin isimleri ve bölgeleri ise tespit edilebildiği kadarıyla şu şekildedir (batıdan doğuya):

1. **Bosna:** Bosna Eyâleti.³⁹
2. **Rumeli:** Rumeli Eyâleti.⁴⁰
3. **Silistre:** Silistre, Yergöğü, Şumnu, Karınabad, Kırkkilise (Kırklareli), Rodosçuk (Tekirdağ) kazaları.⁴¹
4. **Manisa:** Manisa, Menemen, Menteşe, İzmir, Gördes, Akhisar, Alaşehir, Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar), Simav, Balıkesir, Kütahya Güzelhisar, Biga, Sandıklı kazaları, Uşak kazası ve tevâbi'i (bağlı yerler).⁴² Ayrıca 5 Cemâziyelevvel 1157/16 Haziran 1744 tarihinde Afyonkarahisar kazası, Tokat müjdecisinin uhdesine verilmişse de 1170/1756-7 yılında tekrar Manisa müjdecisinin bölgesinde olduğu görülmektedir.⁴³
5. **Bergama:** Yalnızca "Bergama ve tevâbi'i" olarak yazılmıştır. 1210/1796 yılında Bursa müjdeciliğine dahil edilmiştir.⁴⁴
6. **Bursa/Hüdâvendigâr:** Bursa, Tarhala (Darkale), Soma, Bergama kazaları (ve Ilıca-i Bergama-Nevâhî-i Bergama). Bazı belgelerde bu müjdeciliğin adı yalnızca "Bursa kazası" olarak geçse de⁴⁵ başka kaynaklardan "Hüdâvendigâr sancağı" olarak

³⁸ BOA, C.SM, nr. 6/258 (1216/1801-2); nr. 6/277 (1216/1801-2).

³⁹ BOA, Mühimme Defteri, nr. 121, s. 179, h. 706 (Evâsıt-ı Ramazân 1125/1-10 Ekim 1713); C.SM, nr. 6/277 (1216/1801-2).

⁴⁰ BOA, C.SM, nr. 6/277 (1216/1801/2).

⁴¹ BOA, C.SM, nr. 6/277 (1216/1801/2).

⁴² Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 154.

⁴³ BOA, C.EV, nr. 404/20482 (1157/1744-5); nr. 545/27542 (1252/1836-7); Ali Emirî-III. Osman, nr. 61/4465 (1170/1756-6).

⁴⁴ Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 154.

⁴⁵ BOA, Mühimme Defteri, nr. 121, s. 179, h. 706 (Evâsıt-ı Ramazân 1125/1-10 Ekim 1713); nr. 154, s. 474, h. 1552 (Evâsıt-ı Muharrem 1164/10-19 Aralık 1750); s. 498, h. 1638 (Evâhîr-i Safer 1164/19-27 Ocak 1751); nr. 155, s. 53, h. 165 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1164/7-16 Mayıs 1751).

tain edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Bergama müjdeciliği 1210/1796 yılında Bursa'ya dahil edilmiştir.⁴⁶

7. **Ankara-Bolu-Kırşehir:** Tespit edilen kayıtlarda yalnızca "Ankara, Bolu, Kırşehri ve tevâbi'i" olarak zikredilmektedir.⁴⁷
8. **Amasya:** Amasya, Nevşehir, Ürgüp, Karahisar, İncesu, Kayseri, Bozok (Yozgat), Zile, Çorum, İskilip, Osmancık, Merzifon, Köprü (Vezirköprü), Çayıralan, Samsun, Bafra, Sinop ve Boyabad kazaları.⁴⁸
9. **Tokat:** Tokad, Kastamonu, Sivas, Tosya ve Malatya kazaları ve tevâbi'i. Ayrıca bir dönem (1757-?) Afyonkarahisar'ın da dahil edildiği görülmektedir (bk. bu listede: 4. Manisa).⁴⁹
10. **Erzurum:** Erzurum Eyâleti.⁵⁰
11. **Hac yolu:** İznikmid (İzmit), Geyve, Bilecik, Konya, Karaman, Adana, Trablus ve Sayda kazaları.⁵¹

Sorumluluk sahalarına bakıldığında idarî yapıya (eyalet ve sancağa) göre tain edilmeyen müjdecilerin coğrafi konuma ve hac güzergâhına göre görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hac yolu dışında bulunan yerlerden gönderilecek veya buralara getirilecek mektup ve emanetlerin ulaştırılması için müjdecilerin bir de yardımcılarının olduğu düşünülmektedir.

Tablo 1: Merkezî hac müjdeciliklerinin sorumluluk sahaları⁵²

⁴⁶ Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 154-155.

⁴⁷ BOA, C.SM, nr. 96/4816 (1211/1796-7).

⁴⁸ Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 155.

⁴⁹ BOA, C.EV, nr. 226/11264 (1122/1710-1); Mühimme Defteri, nr. 119, s. 267, h. 1099 (Evâsıt-ı Ramazân 1124/12-21 Ekim 1712).

⁵⁰ BOA, C.SM, nr. 6/258 (1216/1801-2).

⁵¹ Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 155 (buradaki metni, kaynak gösterilen 159. dipnottaki belgeyle karşılaştırın: BOA, C.SM, nr. 77/3884 [1208/1793-4]).

⁵² Haritanın kaynakları için bk. BOA, Mühimme Defteri, nr. 119, s. 267, h. 1099 (Evâsıt-ı Ramazân 1124/12-21 Ekim 1712); nr. 121, s. 179, h. 706 (Evâsıt-ı Ramazân 1125/1-10 Ekim 1713); nr. 154, s. 474, h. 1552 (Evâsıt-ı Muharrem 1164/10-19 Aralık 1750); s. 498, h. 1638 (Evâhir-i Safer 1164/19-27 Ocak 1751); nr. 155, s. 53, h. 165 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1164/7-16 Mayıs 1751); Ali Emiri-III. Osman, nr. 61/4465 (1170/1756-6); C.EV, nr. 226/11264 (1122/1710-1); nr. 404/20482 (1157/1744-5); nr.

1.2. Mahallî Hac Müjdecileri

545/27542 (1252/1836-7); C.SM, nr. 96/4816 (1211/1796-7); nr. 6/258 (1216/1801-2) nr. 6/277 (1216/1801-2).

İmparatorluk coğrafyasında merkezî hac müjdeciliklerinden başka uzak eyaletlerde de aynı işlevde görevlilerin olduğu anlaşılmaktadır. Tabîî olarak arşiv kaynaklarında daha az rastlanan bu mahallî müjdecilikler farklı yönlerden merkezî tarafla benzerlikler göstermektedir. Kaynak açısından daha ulaşılabilir olan Mısır bölgesindeki uygulamalar ise imparatorluğun diğer eyaletlerindeki durum hakkında fikir verebilecek niteliktedir.

Mısır'daki hac müjdecileri heccânlar ve mübeşşirler/müjdeciler olarak ikiye ayrılırdı. Heccânların aslî görevi resmî yazışmaları taşımak, mübeşşirlerin ise hac mektuplarını ulaştırmaktı. “Heccân” tabiri esasen bir deve türü olan “hecin”i kullanan kişiyi ifade eder, yani “hecinci/deveci” anlamına gelirdi.⁵³ Memlûkler zamanında da bulunduğu anlaşılan heccânlar genel itibarıyla Tatarlar ve peykler gibi⁵⁴ haberleşme işleriyle görevliydi.⁵⁵ Müjdecibaşılar ve müjdecî çukadârların İstanbul’a Mekke emiri ve Şam hac emirinin mektuplarını götürmeleri gibi heccânlar da Mekke emiri ve Mısır hac emirinin valiye yazdığı mektupları Kahire’ye ulaştırmakla yükümlüydü.⁵⁶ Bu yönüyle organizasyonun Mısır ayağı, İstanbul-Şam tarafıyla benzerlik gösterirdi.

Hac emirinin gönderdiği ve kendi çavuşlarından olduğu bilinen heccânların isimlerine kayıtlarda az rastlanması sebebiyle her sene gönderilmediği anlaşılmaktadır.⁵⁷ Mekke emirinin heccânları ise her yıl gönderilmekle birlikte hac mevsiminin dışında da Mısır tarafına bazı

⁵³ Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, II, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s. 641. Evliya Çelebi bu kelimeyi *hecîn* yerine tekil olarak kullanmıştır (Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, IX, s. 291, 294-296, 335, 339, 353, 396).

⁵⁴ Tatar olarak da adlandırılan ulaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Halaçoğlu, “Ulak”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 77-79. Peykler için bk. Zeynep Tarım Ertuğ, “Peyk-Osmanlılar”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 263-264.

⁵⁵ Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 188; Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, IX, s. 576; Feridun M. Emecen, “Hicaz’da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümei”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14 (İstanbul 1994), s. 104.

⁵⁶ Ayrıca XVI. yüzyılda Mekke emiri, Medine kadısı ve şeyhülhareminin İstanbul tarafına, hacıların dönüş yoluna çıktıklarını bildiren mektuplar gönderdiği de bilinmektedir (Tahir Sevinç, *Mısır Surresti ve Hac Emirliği Mısır Surrestinin Kaynakları*, *Mısır Hac Emirinin Görev ve Yetkileri* (16-18. Yüzyıllar), Aktif Yayınevi, Ankara 2024, s. 377).

⁵⁷ BOA, MAD, nr. 5672, s. 39 (1012/1603-4); Topkapı Sarayı-Defterler (=TSMa.d), nr. 4944, s. 13 (1058/1648-9).

yazışmaları götürmekle görevlendirilirdi.⁵⁸ Hac organizasyonunda vazife alan Mekke emirinin heccânına ve yanındaki yardımcısına XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca eyalet hazinesinden para verilmişti. 1080/1669-70 yılına kadar bu ödeme 800 para iken bu sene Mısır hac harcamalarında yapılan genel bir düzenlemeyle birlikte⁵⁹ 2.000 daha eklenerek toplamda 2.800 paraya çıkarılmıştı.⁶⁰

Mübeşşirler ise iki gruptan oluşur ve biri hacıların Arafat'ta vakfeye durdukları, diğeri ise dönüş yolunda Akabe mevkiine geldikleri haberini Kahire'ye ulaştırırdı. Vazifeleri icabı bu görevlilere “(Cebel-i) Arafat ve Akabe mübeşşirleri (müjdecileri)” denirdi. Temelde diğeri müjdeciler gibi hacıların mektup ve emanetlerini yerlerine ulaştırmakla sorumlulardı. Hacdan dönüşte hacıların gittikleri yolun aynısını kullanırlardı. Kahire'ye vardıklarında ise vali tarafından kendilerine hilat verilir ve gelirlerine terakki yapılırdı.⁶¹ Arafat ve Akabe müjdecilerine eyalet hazinesinden her yıl 2.000 kûsur para verilirken, 1080/1669-70 yılında hac masraflarında yapılan düzenlemeyle birlikte bu meblağ 5.700'e çıkarılmıştı. Bunun 1.200'ü Arafat, 4.500'ü ise Akabe müjdecisine verilirirdi.⁶²

2. Müjdecibaşılar

Osmanlı hac organizasyonunda “baş” veya “ser müjdeciyân” olarak da adlandırılan “müjdecibaşı” isimli görevliler bulunurdu.⁶³ Nadiren de olsa bazı kaynaklarda “Mekke müjdecileri” yahut kısaca “müjdecî” olarak da

⁵⁸ Süheylî Ahmed b. Hemdem Kethüdâ, *Ka'be Tarihi (Târîh-i Mekke-i Mükerrreme)*, haz. Recep Ahışhalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2023, s. 66-67.

⁵⁹ Söz konusu düzenlemeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fethi Furkan Yırıkoğulları, *a.g.t.*, s. 340-347.

⁶⁰ BOA, MAD, nr. 5672, s. 39 (1012/1603-4); TSMA.d, nr. 4944, s. 13 (1058/1648-9); Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s. 264-267. Ayrıca bk. Fethi Furkan Yırıkoğulları, *a.g.t.*, s. 453.

⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, IX, s. 411; Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s. 264-267.

⁶² BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, nr. 5672, s. 39 (1012/1603-4); Topkapı Sarayı-Defterler, nr. 4944, s. 13 (1058/1648-9); Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s. 264-267. Ayrıca bk. Fethi Furkan Yırıkoğulları, *a.g.t.*, s. 453.

⁶³ İsimlendirme için bk. BOA, C.EV, nr. 615/31037 (1173/1759-60); *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke: 1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695*, haz. Nazire Karaçay Türkal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 1399; *IV. Mehmed Devri Bir Kaftan Defteri (H.19 B 1058-24 N 1086/9 Ağustos 1648-12 Aralık 1675) (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, haz. Berna Mert, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022, s. 630.

anılırlardı.⁶⁴ XVII ve XVIII. yüzyıllarda toplam sayıları iki olup üst rütbede olan “birinci” veya “hâssa”,⁶⁵ diğeri ise “ikinci” olarak tanımlanırdı.⁶⁶ XVII. yüzyılın sonları ve sonraki asrın başlarına tarihlenen belgelerde genel olarak sadece bir müjdecibaşından bahsedilmesi nedeniyle⁶⁷ bir tane bulunduğu izlenimi oluşsa da diğer kayıtlardan sayılarının iki olduğu öğrenilmektedir.⁶⁸ Bahsedilen belgelerde yalnızca birinin adının geçmesi ikinci müjdecibaşının, birincinin emrinde olmasından kaynaklanmaktadır. Benzer bir durum müjdecî çukadârlarda da görülmektedir.⁶⁹

Müjdecibaşılar, merkezî hac müjdecileri gibi peykân-ı hâssa ocağından tayin edilir ve atamalarında bâbüssaâde ağası önemli rol oynardı.⁷⁰ Tayinler her yıl yapılmaz, görevden alma, yükselme yahut vefat gibi durumların sonucunda bâbüssaâde ağasının arzıyla gerçekleşirdi.⁷¹ Birinci müjdecibaşılar genellikle ocaktaki kethüdâlar veya müjdecî şâkirdlerinden,

⁶⁴ BOA, İbnülemin-Maliye (=İE.ML), nr. 47/4495 (1109/1697-8). Ayrıca Mekke kadısı tarafından 1105/1693-4 yılında kaleme alınan bir arzda “re’îsü’l-mübeşşirîn” ve “Ka’be-i şerîf müjdecibaşı” tabirleri de kullanılmıştır (Başmuhassebe Kalemi Belgeleri, nr. 1035/53).

⁶⁵ BOA, C.EV, nr. 404/20482 (1157/1744-5); nr. 615/31037 (1173/1759-60).

⁶⁶ Ayrıca bazı belgelerde *müjde* kelimesindeki *j* yerine *c* harfinin kullanıldığı, yani *müçde* şeklinde yazıldığı da görülmektedir (ör. BOA, İE.ML, nr. 47/4495 [1109/1697-8]; İbnülemin-Hil’at (=İE.HLT), nr. 4/384 [1124/1712-3]).

⁶⁷ 95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet), haz. Ercan Alan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 131-132, h. 363 (Evâsıt-ı Ramazân 1075/28 Mart-6 Nisan 1665); BOA, Mühimme Defteri, nr. 114-1, s. 683, h. 3085 (Evâsıt-ı Ramazân 1117/27 Aralık 1705-5 Ocak 1706); nr. 115, s. 453, h. 1973 (Evâsıt-ı Ramazân 1119/15-25 Aralık 1707); nr. 119, s. 263, h. 1087; s. 267, h. 1099 (Evâsıt-ı Ramazân 1124/12-21 Ekim 1712); İbnülemin-Müsted’iyat (=İE.MT), nr. 3/280 (1116/1704-5).

⁶⁸ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, I, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 408; BOA, İE.ML, nr. 47/4495 (1109/1697-8); İE.HLT, nr. 4/403. Buradaki ikinci belge tartışmaya açıktır. Zira bazı kayıtlarda müjdecî çukadârlardan da yalnızca *müjdecî-i evvel* ve *sânî* olarak bahsedilmekte, yani burada işaret edilen müjdecilerin, çukadâr olabileceği de ihtimal dahilindedir.

⁶⁹ Buradaki görevliler kaynakların bazılarında yalnızca “müjdecî” olarak zikredildiği için birçok yayında müjdeciler, müjdecibaşılar ve müjdecî çukadârlar ile bunların görevleri karıştırılmıştır (ör. Münir Atalar, *a.g.e.*, s. 200-201; Zeynel Özlü, “a.g.m.”, s. 151-152, 154; Abdullah Çakmak, “a.g.m.”, s. 182).

⁷⁰ Münir Atalar, *a.g.e.*, s. 200.

⁷¹ Zeynel Özlü, “a.g.m.”, s. 148. Bazı örnekler için bk. BOA, Ruûs Defteri (A.DVNS.RSK.d), nr. 29, s. 124 (30 Rebîülevvel sene 1132/10 Şubat 1720); C.EV, nr. 100/4999 (1216/1801-2); nr. 322/16362 (1229/1813-4).

ikinciler serbölüklerden seçilirdi.⁷² Hac organizasyonundaki protokolde ise sakabaşların altında bulunurlardı.⁷³

Görevlerinin başında İstanbul hac müjdeciliği gelirdi. Bu konudaki sorumluluk sahaları tam olarak tespit edilememekle birlikte tıpkı müjdeciler gibi İstanbul ve hacılar arasındaki haberleşmeyi sağlamakla yükümlülerdi.⁷⁴ Aynı zamanda hac yolunda bulunan yerlerin müjdeciliği de genellikle kendilerine verilirdi.⁷⁵ İstanbul'daki resmî kafilelerden⁷⁶ sonra yola çıkan müjdecibaşılar Şam'da hacılarla buluşur ve gönderilen mektup ve emanetleri sahiplerine teslim ederdi. Dönüşte yine Şam'da kafileden ayrılıp hacıların mektuplarını ve haberlerini İstanbul'a ulaştırırlardı.⁷⁷ Bunun yanı sıra her yıl surreyle birlikte Enderûn, Bâb-ı Âlî, şeyhülislâm ve çeşitli devlet adamları tarafından "surre mektubu" adıyla⁷⁸ Haremeyn'deki surre tasarruf edenlere mektuplar ve bazı emanetler gönderilmekteydi. Müjdecibaşların diğer görevlerinden biri bu mektup ve emanetleri yerine ulaştırmaktı.⁷⁹ Şimdilik bir örneğine rastlanmamış olan surre mektuplarının içeriğinde, gönderilen kişinin ne kadar para alacağı yazmakta ve muhtemelen bölgedeki görevlilere, mücâvirlere veya gönderenin tanıdığı bir kişiye iletilmekte, hac tebrîği yahut şahsî bazı meseleleri de ihtiva

⁷² Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 149.

⁷³ Harcırahlarının sakabaşıya teslim edilmesi nedeniyle hac yolu teşkilat şemasında sakabaşların altında oldukları çıkarımında bulunulmuştur (bk. BOA, HAT, nr. 1649/20 [1206/1791-2]).

⁷⁴ BOA, Mühimme Defteri, nr. 181, s. 33M, h. 85 (Evâil-i Ramazân 1196/10-19 Ağustos 1782); s. 258, h. 749 (Evâsıt-ı Ramazân 1197/31 Temmuz-9 Ağustos 1783); nr. 184, s. 215, h. 493 (Evâhir-i Safer 1202/2-10 Aralık 1787); HAT, nr. 273/16004 (1211/1796-7); nr. 267/15586 (1214/1799-1800); C.EV, nr. 252/12767 (1217/1802-3).

⁷⁵ Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 155 (buradaki metni, kaynak gösterilen 159. dipnottaki belgeyle karşılaştıran: BOA, C.SM, nr. 77/3884 [1208/1793-4]).

⁷⁶ İstanbul'dan biri surre emini diğeri sakabaşların başkanlığında olmak üzere iki resmî kafil e çıkardı (bk. Fethi Furkan Yırık oğulları, a.g.t., s. 189-190, 200).

⁷⁷ BOA, TSMA, nr. E 537/22-1; nr. E 537/22-3 (1207/1792-3).

⁷⁸ Zemzem sakalarına gönderilen surre mektupları *zevrak mektubu* olarak da adlandırılırdı. *Zevrak* kelimesi esasen *kayık*, *sandal*, *gemi* gibi anlamlara tekabül etmekle birlikte zemzem doldurulan toprak kaplar için de kullanılırdı (Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, III, 478).

⁷⁹ 248 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi ["Min Evâhir-i Zî'l-Hicce Sene 1246 ilâ Evâhir-i Cemâziye'l-Ülâ Sene 1248", 10 Haziran 1831-24 Ekim 1732 (Sayfa 145-297)], haz. Hatice Çiftçi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2016, s. 114-117, h. 1079-1081 (Evâsıt-ı Şa'bân 1247/15-24 Ocak 1832).

etmekteydi. Aynı zamanda bu mektupları müjdecibaşılardan başka surre emini gibi görevliler de taşıyabilirdi.⁸⁰

Müjdecibaşılardan diğer görevi Şam kadısının, hacıların Şam'a ulaştığını bildiren belgesini (hüccetini) İstanbul'a ulaştırmaktı. Bunun yanı sıra bölgeden gönderilen ve hacla ilgili olmayan bazı yazışmaları da taşırlardı.⁸¹ Ayrıca zamanında hazır edilemeyen ve surre eminiyle birlikte gönderilememiş olan surreleri hacıların İstanbul'dan ayrılmasının ardından Haremeyn'e götürürlerdi.⁸²

Müjdecibaşılardan en önemli görevi Mekke emiri tarafından padişaha yazılan nâme (mektubu) yerine ulaştırmaktı. Nâme emirden alan müjdecibaşılardan diğer resmî yazışmalar ve hacı mektuplarıyla birlikte İstanbul'a giderdi. Önceleri söz konusu nâme Dîvân-ı Hümâyûn'a teslim eder, akabinde burada hilat giyerlerdi.⁸³ XVII. yüzyılın başlarında ise bu usûl değiştirilmişti. Yeni düzene göre nâmenin her yıl 12 Rebûlevvel'de Sultan Ahmed Camii'nde tertip edilecek mevlid-i şerif merasiminde⁸⁴ padişaha teslim edilmesi yönünde nizam verilmişti. Bu gelenek Sultan I. Ahmed'in külliyesini inşa ettirip bazı vakıfları mevlid merasimi masraflarına ayırmasıyla başlamıştı.⁸⁵ İstanbul'a ulaştırılan nâme, camideki merasim sırasında, padişahın huzurunda ve herkesin duyabileceği şekilde okunur, akabinde müjdecibaşılara hilat giydirilirdi. Müjdecibaşılardan merasimden önce İstanbul'a ulaştıklarında nâme önce padişaha, XVIII. yüzyıldan itibaren ise Bâb-ı Âlî'ye götürürlerdi.⁸⁶ 12 Rebûlevvel tarihine

⁸⁰ Örnek olarak bk. BOA, Mısır Mühimme Defteri, nr. 8, s. 62, h. 124 (Evâil-i Receb 1176/16-25 Ocak 1763).

⁸¹ BOA, HAT, nr. 228/12714 (1212/1797-8); TSMA, nr. E 881/56 (1214/1799-1800).

⁸² Abdullah Çakmak, "a.g.m.", s. 182.

⁸³ Selânikî, *Târih*, I, s. 408.

⁸⁴ Bundan önce Ayasofya Camii'nde de mevlid merasimi düzenlenirdi. Fakat müjdecibaşılardan bu merasime katıldıkları konusunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır (bk. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Timaş Akademi, İstanbul 2023, s. 253).

⁸⁵ Ayrıca buradaki mevlid merasiminden önceki gece (12 Rebûlevvel'in gecesi) sarayda da mevlid-i şerif okunmaktaydı (bk. *Sultân I. Mahmud Rûznâmeleri (1730-1754) (İnceleme ve Çeviri yazı Metin)*, haz. Selman Soydemir, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 1166; III. *Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 103).

⁸⁶ BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 19/868 (1203/1788-9); nr. 228/12715 (1220/1805-6); Recep Ahışalı, *a.g.e.*, s. 254.

yetişemediklerinde veya kendilerinden haber alınmadığı zamanlarda ise önce bir müddet beklenirdi. Bekleyişin uzun sürdüğü veya daha gecikecekleri haber alındığında beklenmeyerek merasim icra edilirdi. Sonrasında İstanbul'a ulaştıklarında ise padişahın bulunduğu yere giderek nâmeyi burada teslim eder ve hilatlarını alırlardı.⁸⁷ Birinci müjdecibaşının yolda vefat etmesi veya hastalanması gibi durumlarda ise nâme ve diğer emanetler ikinci müjdecibaşıya, o da olmazsa müjdecilerden birine veya surre eminine⁸⁸ teslim edilirdi. Bu minvalde bulundukları yerin kadısı tam olarak nelerin kime, hangi sebeple verildiğini bildiren bir belge (hüccet) hazırlar ve bunların teslim edildiği kişiye verirdi.⁸⁹ Müjdecibaşılardan gecikmesinden başka sebeplerle de merasimin günü değişebilir, bu durumda aynı şekilde merasime katılmaları istenirdi.⁹⁰ Ayrıca söz konusu mevlid merasimi Sultan Ahmed Camii'nden başka yerlerde de düzenlenebilirdi. Padişah İstanbul'da ise bazen Eyüp Sultan, Nuruosmaniye veya Üsküdar'daki Valide Sultan Camii'nde, Edirne'de ise Selimiye Camii'nde icra edilebilirdi.⁹¹ Müjdecibaşılar ona göre bilgilendirilir ve merasimin düzenleneceği camiye intikal ederdi. Padişahın seferde olduğu zamanlarda ise doğrudan ordugâha giderek nâmeyi burada teslim ederlerdi.⁹² Sadriazamın seferde olduğu durumda ordugâha gitmezler ve mevlid merasimi aynı şekilde icra edilirdi.⁹³

⁸⁷ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme-Metin (1116-1133/1704-1721)*, haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 576-577, 634.

⁸⁸ BOA, HAT, nr. 19/868 (1203/1788-9).

⁸⁹ BOA, Mühimme Defteri, nr. 161, s. 205, h. 646 (Evâhir-i Safer 1173/14-22 Ekim 1759); nr. 162, s. 239, h. 689 (Evâhir-i Safer 1175/21-29 Eylül 1761).

⁹⁰ Göynüklü Ahmed Efendi, *Târîh-i Göynüklü*, haz. Songül Çolak, Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s. 519-520; Silahdâr, *Nusretnâme*, s. 491, 557. Bir defasında mevlid programı Dîvân-ı Hümâyûn toplantısı ile çakışmış, bunun üzerine dîvân iptal edilmiştir (*Sultân I. Mahmud Rûznâmeleri (1730-1754)*, s. 778).

⁹¹ Silahdâr, *Nusretnâme*, s. 491, 557, 634, 681, 1061, 1013, 1033, 1086; *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*, s. 792, 988, 1026, 1059, 1203, 1398, 1470; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, I, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s. 422-423; Recep Ahışalı, *a.g.e.*, s. 253.

⁹² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 569; Silahdâr Fındıklılı, *Nusretnâme*, s. 306, 434.

⁹³ Recep Ahışalı, *a.g.e.*, s. 254.

Müjdecibaşılar, merkezî hac müjdecilerinin âmiri olup tayin ve azillerinde önemli bir etkiye sahipti.⁹⁴ Ayrıca XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde “taşra müjdecibaşısı” tabirine rastlanmakta ve bunun ikinci müjdecibaşısı işaret ettiği düşünülmektedir.⁹⁵ Buradan hareketle ikinci müjdecibaşının söz konusu müjdecilerin birinci âmiri olduğu söylenebilmektedir.

Müjdecibaşılar merkezden tayin edilen başlıca hac görevlilerinden olmaları hasebiyle devletin gerek Hicaz gerekse hac yolunda yer alan başka bölgelerdeki denetiminde ve alınan kararlarda önemli role sahipti. Denetim bazen mübaşeret bazense mektuplaşma ve istihbarat yoluyla gerçekleştirdi. İstanbul’a ulaşan müjdecibaşılar gittikleri bölgeler ve yöneticileri hakkında çeşitli bilgiler verir⁹⁶ böylece devletin aldığı kararlara etki ederdi. Örneğin Mekke emirinin azledilmesi⁹⁷ ve Yemen seferine karar verilmesinde⁹⁸ rol oynamışlardı. Mübaşeretleri konusundaki bir örnek ise 1791 yılında Ravza’daki bir kapının kaldırılmasıydı. Mekke Emiri Şerif Sürûr payitahtın izni olmadan Medine’deki Ravza’ya gümüş kaplı bir kapı koydurmuş ve devlet bu kapının kaldırılmasını emretmişti. Aynı emirde kapının üzerindeki gümüşlerin ayrılıp eritilerek Harem-i Nebevî’nin hazinesine nakledilmesi ve gerekirse avize ve şamdan üretilmesi, bu işlemlerinse hac emiri, surre emini, sakabaşılar, müjdecibaşılar, hac ayânı ve diğer bazı yerel görevlilerin mübaşeretinde yapılması istenmişti.⁹⁹

İstanbul’dan yola çıkan müjdecibaşılar uğradıkları bazı menzillerde yükleri için hayvan kiralardı. Kiralama işlemleri surre emini ve sakabaşılarda olduğu gibi İstanbul’da kendilerine verilen menzil hükümlerini göstermek suretiyle gerçekleştirdi. Söz konusu kiralar, giderlerinin temelini oluştururdu.¹⁰⁰ Şam’a ulaştıklarında ise binmeleri için organizasyon tarafından deve tahsis edilir, yükleri için ayrıca kendileri

⁹⁴ Yukarıdaki “Hac Müjdecileri” başlığında ele alınmıştır.

⁹⁵ BOA, HAT, nr. 1649/20 (1206/1791-2).

⁹⁶ Silahdâr, *Nusretnâme*, s. 190-191, 306, 829, 880, 1034; *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*, s. 600-601, 1581.

⁹⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 24.

⁹⁸ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Râşid Mehmed Efendi *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 151; *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*, s. 586.

⁹⁹ BOA, Mühimme Defteri, nr. 192, s. 40, h. 133 (Evâil-i Receb 1204/17-26 Mart 1790).

¹⁰⁰ BOA, HAT, nr. 273/16004 (1211/1796-7).

hayvan kiralardı.¹⁰¹ XVIII. yüzyılın sonlarında 23 haml¹⁰² yükleri olan müjdecibaşılar bunların taşınması için 30 ilâ 50 civarında deve temin ederdi.¹⁰³ Sonraki asrın başlarında ise kiraladıkları deve sayısı 22'ye düşmüştü. Zira 1806 yılında 4 torbaya bölünen yüklerin bir torbasının müjdecibaşılara, birinin surre eminine, kalan ikisinin ise sakabaşılara teslim edilmesi yönünde yeni bir nizam ihdâs edilmişti.¹⁰⁴ Mekke emirinin nâmesini 12 Rebülevvel tarihinde İstanbul'a yetiştirmeleri gerektiğinden özellikle dönüş yolunda hızlı hareket ederlerdi. Bunun için tıpkı gidişlerinde olduğu gibi dönüşlerinde de bazı menzillerden kiralama yoluyla hayvan temin ederlerdi. Yolculuklarının aksamaması için bekletilmemeleri ve verilen atların güçlü ve sağlıklı olması yönünde ilgili yerlere devlet tarafından uyarılar yapılırdı.¹⁰⁵ Fakat bu husus her zaman devletin istediği gibi yürümemiş gerek müjdecibaşılar gerekse menzilciler tarafından suistimal edilmişti. Örneğin 1768 yılında müjdecibaşıların Bolvadin menzilinden hayvan kiralarken ellerindeki menzil hükmünü göstermediği ve fazladan at alarak usûlsüzlük yaptıkları ahali tarafından şikâyet edilmişti.¹⁰⁶ 1792'de ise bu sefer menzilcilerin suistimalleri merkeze ulaşmıştı. Buna göre haklarını korumak üzere kendilerine önceden verilmiş olan fermanları farklı yorumlayarak görevlilerin işlerini zorlaştırmışlardı.¹⁰⁷

Vazifeleri icabı müjdecibaşılarının güvenliği devlet için son derece önemliydi. Bu minvalde her yıl Dîvân-ı Hümâyûn tarafından yolları

¹⁰¹ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, nr. 4391, s. 118 (1068/1657-8); Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 157.

¹⁰² *Haml* = yük. Osmanlı'da çeşitli maddelere, bölgelere ve zamana göre değişiklik gösteren bir ağırlık birimidir (Ömer İşbilir, "Yük", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 46-48).

¹⁰³ BOA, Mühimme Defteri, nr. 10, s. 29, h. 47 (Evâhir-i Zilka'de 1199/25 Eylül-4 Ekim 1785).

¹⁰⁴ Betül Ayaz, *a.g.t.*, s. 237-238; 248 *Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, 114-117, h. 1079-1081 (Evâsıt-ı Şa'bân 1247/15-24 Ocak 1832).

¹⁰⁵ BOA, Mühimme Defteri, nr. 182, s. 32, h. 100 (Evâhir-i Safer 1198/15-23 Ocak 1784).

¹⁰⁶ BOA, Mühimme Defteri, nr. 165, s. 323, h. 1047-1048 (Evâil-i Şa'bân 1181/23 Aralık 1767-1 Ocak 1768).

¹⁰⁷ BOA, Mühimme Defteri, nr. 186, s. 84, h. 236 (Evâhir-i Şa'bân 1206/14-22 Nisan 1792).

üzerindeki yönetici, kadı ve askerî âmirlere emirler gönderilirdi.¹⁰⁸ Söz konusu emirlerde ilgili kişilerin sorumlu oldukları bölge dahilinde müjdecibaşların konaklayacakları yerlerin ayarlanması ve yanlarına yeterli miktarda tüfekli asker verilmesi istenirdi.¹⁰⁹ Özellikle dönüş yolunda mevlid merasimine yetiştirilmeleri için mevsim şartları veya eşkıyalık faaliyetleri gibi nedenlerle seyahatlerinin aksamaması yönünde ilgili kişiler tenbih edilirdi. Buna göre emniyetlerinin sağlanması ve güçlü atlar verilerek bekletilmeden yola devam etmeleri emredilirdi.¹¹⁰ Bazı seneler ise bu hususta kendisine emir gönderilen kişiler bunu uygulayacağı yönünde taahhütte bulunurdu.¹¹¹

Müjdecibaşlar halihazırda ocak mensubu olmaları nedeniyle bir gelire sahipti. Hac organizasyonundaki görevlerinin karşılığında ise XVIII. yüzyılda Haremeyn Hazinesi'nden toplam 6.250 guruş "harcırâh" alırlardı.¹¹² Zamanla bu meblağ yetersiz görülerek 542 guruş zam yapılmış fakat 1798 yılında gereksiz harcama addedilerek iptal edilmişti.¹¹³ Ayrıca giderlerinin artmasına paralel olarak bâbüssaâde ağasının nezâretinde olan Haremeyn Evkafı'ndan birinciye 1.000, ikinciye 500 guruş tayin edilmiş, böylece toplam harcırahları 7.750 guruşa çıkarılmıştı.¹¹⁴ Fakat zamanla bu da

¹⁰⁸ *kuzât ve nüvvâba ve kethüdâyerleri ve yeniçeri serdârları ve sâ'ir zâbitân ve a'yân-ı vilâyete, ...voyvodalar ve mütesellimler, ...vüzerâ-yı izâm ... ve beglerbegiler ... ve kethüdâyerleri ... ve havâss zâbitleri ve evkâf mütesellimleri...* (BOA, Mühimme Defteri, nr. 119, s. 263, h. 1087 [Evâsıt-ı Ramazân 1124/12-21 Ekim 1712]; nr. 157, s. 203, h. 646 [Evâhir-i Safer 1169/26 Kasım-4 Aralık 1755]; nr. 175, s. 43, h. 159 [Evâhir-i Safer 1191/31 Mart-8 Nisan 1777]).

¹⁰⁹ *128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, haz. Leyla Toraman, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 67, h. 126; s. 69, h. 133 (Evâhir-i Şa'bân 1130/20-28 Temmuz 1718); BOA, Mühimme Defteri, nr. 115, s. 453, h. 1973 (Evâsıt-ı Ramazân 1119/15-25 Aralık 1707); nr. 119, s. 263, h. 1087 (Evâsıt-ı Ramazân 1124/12-21 Ekim 1712); nr. 136, s. 377, h. 1643 (Evâil-i Şevvâl 1143/9-18 Nisan 1731); nr. 165, s. 123, h. 388 (Evâil-i Ramazân 1180/31 Ocak-9 Şubat 1767); nr. 182, s. 149, h. 468 (Evâsıt-ı Şevvâl 1198/28 Ağustos-6 Eylül 1784).

¹¹⁰ BOA, Mühimme Defteri, nr. 161, s. 205, h. 646 (Evâhir-i Safer 1173/14-22 Ekim 1759); nr. 162, s. 239, h. 689 (Evâhir-i Safer 1175/21-29 Eylül 1761).

¹¹¹ BOA, Mühimme Defteri, nr. 199, s. 342, h. 1031 (Evâhir-i Muharrem 1208/29 Ağustos-7 Eylül 1793); nr. 203, s. 262, h. 856 (Evâhir-i Muharrem 1212/16-25 Temmuz 1797); nr. 209, s. 191, h. 1013 (Evâsıt-ı Safer 1214/15-24 Temmuz 1799).

¹¹² BOA, HAT, nr. 273/16004 (1211/1796-7); Ali Emîrî-II. Mahmud, nr. 115/9762; nr. 115/9763; nr. 116/9789 (1224/1809-10).

¹¹³ BOA, HAT, nr. 1649/20 (1206/1791-2).

¹¹⁴ BOA, HAT, nr. 273/16004 (1211/1796-7); C.EV, nr. 100/4999 (1216/1801-2); Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 155.

yeterli gelmemeye başlamıştı. Hac mektuplarının çoğalması nedeniyle giderleri de artmış ve ek gelir elde etmek amacıyla ücret karşılığında hacıların ve tacirlerin yüklerini taşımaya başlamışlardı.¹¹⁵ Bunun için fazladan hayvan kiralamaları kafiye kargaşa ve izdihama yol açmış, sonuç olarak bu yükleri taşımaları yasaklanmıştı. Bu durumun bir daha yaşanmaması için 1797 yılında harcırahlarına başka bir kaynaktan ilave yapılmıştı. Buna göre Hama ve Humus mukataa- larından 2.250 gurus verilecek ve toplam harcırahları 10 bin guruşa ulaşacaktı.¹¹⁶ Fakat bütün bu zamlara rağmen müjdecibaşılar yine eşya taşıma işlerine devam etmişti.¹¹⁷ XIX. yüzyılın başlarında ise aynı sebeple Haremeyn Evkafı'ndan aldıkları meblağa 5.000 gurus daha zam yapılmıştı. Bu para bâbüssaâde ağasının kethüdâsı tarafından birinci sakabaşıya teslim edilir, bu suretle müjdecibaşılara ulaştırılırdı.¹¹⁸

Müjdecibaşılarının diğer gelirlerini ise "vazîfe" adıyla aldıkları para oluştururdu. XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul gümrüğünden birinci müjdecibaşı günlük 10, ikinci ise 5 akçe alırdı.¹¹⁹ 1798 yılına gelindiğinde birinci müjdeci çukadârın 20 akçe vazîfe aldığını¹²⁰ bildirerek kendi vazîfelerinin de aynı şekilde düzenlenmesi yönünde bir arz sunmuşlardı. Bunun sonucunda istekleri kabul edilmiş ve yine İstanbul gümrüğünden olmak üzere birinciye 20, ikinciye 10 akçe tahsis edilmişti.¹²¹ Bunlardan başka mevlid merasimine katılan müjdecibaşılar kendilerine verilen hilatların yanında padişah- tan bahşiş de alırdı.¹²²

¹¹⁵ Bu zamana kadar ulaşılan kaynaklar hacca giden kişilerin sayıları ve dönemlere göre artış-azalışı hakkında kesin bir veri sunmamaktadır (bk. Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 76-77; Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, IX, s. 339). Eğer müjdecibaşılarının öne sürdüğü bu "bahane" doğru ise hacca giden kişi sayısında bir artış yaşanmış olması muhtemeldir.

¹¹⁶ BOA, HAT, nr. 1649/20 (1206/1791-2); Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 155.

¹¹⁷ 248 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, s. 114-117, h. 1079-1081 (Evâsıt-ı Şa'bân 1247/15-24 Ocak 1832).

¹¹⁸ BOA, C.EV, nr. 322/16362 (1229/1813-4).

¹¹⁹ BOA, C.EV, nr. 615/31037 (1173/1759-60); nr. 636/32077 (1178/1764-5); Ali Emîrî-I. Abdülhamid, nr. 184/12280 (1190/1776-7); Zeynel Özlü, "a.g.m.", s. 153.

¹²⁰ Aşağıdaki "Müjdeci Çukadârlar" başlığında ele alınmıştır.

¹²¹ BOA, HAT, nr. 1467/51 (1212/1797-8).

¹²² *Sultân I. Mahmud Rûznâmeleri (1730-1754)*, s. 778.

Tablo 2: Müjdecibaşılara bazı yıllarda verilen hilatlar ¹²³	
Yıl	Hilatlerin cinsleri
1060 / 1650	1 sâde serâser kaftan ve 1 kârhâne kaftan
1061 / 1651	2 sade serâser kaftan
1063 / 1653	1 vezir serâseri semmûr kaplu ve 3 kârhâne
1064 / 1654	2 kârhâne kaftan
1065 / 1655	3 kârhâne
1066 / 1655	2 kârhâne kaftan
1067 / 1656	2 kârhâne kaftan
1069 / 1658	2 hil'at kaftan
1070 / 1659	2 serâser kaftan
1072 / 1661	3 mîr-i mîrân serâseri kaftan
1073 / 1662	2 evsat serâser kaftan
1076 / 1665	1 beğlerbeği serâseri kaftan ve 2 evsat serâser kaftan
1077 / 1666	2 beğlerbeği serâser kaftan
1078 / 1667	2 beğlerbeği serâser kaftan
1079 / 1668	2 beğlerbeği serâser kaftan
1080 / 1669	1 beğlerbeği serâser kaftan (birinci için) ve 1 a'lâ serâser
1081 / 1670	1 a'lâ evsat serâser kaftan ve 1 ednâ serâser evsat kaftan
1082 / 1671	1 beğlerbeği serâseri kaftan ve 1 evsat serâseri kaftan
1083 / 1672	2 evsat serâseri kaftan
1087 / 1676	2 kuşaklık
1109 / 1697	2 hâssü'l-hâss-ı sâde
1116 / 1704	2 a'lâ-i cedîd
1124 / 1712	2 kuşaklık-ı cedîd ve 2 a'lâ-i cedîd
1154 / 1741	3 kuşaklık ve 3 a'lâ
1189 / 1775	3 a'lâ-i cedîd ve 3 hâss-ı cedîd

3. Müjdecî Çukadârlar

Hac organizasyonunda haberleşmeyle ilgili vazife alan diğer görevliler müjdecî çukadârlardı. Esasen hac emirinin çukadârı olmaları nedeniyle kendilerine “Şam hac emîrinin/vâlisinin çukadârı” da denir,¹²⁴ ayrıca bazı kayıtlarda yalnızca “müjdecî” olarak anılırlardı.¹²⁵ XVII ve XVIII. yüzyıllarda

¹²³ IV. Mehmed Devri Bir Kaftan Defteri, s. 218, 233, 269, 282, 300, 316, 342, 390, 424, 468, 494, 554, 576, 597, 618, 630, 645, 662, 678; BOA, Ali Emiri-IV. Mehmed, nr. 84/10045 (1087/1676); İE.HLT, nr. 4/403; İE.ML, nr. 47/4495 (1109/1697-8); İE.MT, nr. 3/280 (1116/1704-5); C.EV, nr. 613/30916 (1190/1776); Tahir Sevinç, *Surre-i Hümayun (XVII ve XVIII. Yüzyıllar)*, s. 56.

¹²⁴ BOA, Mühimme Defteri, nr. 184, s. 215, h. 493 (Evâhir-i Safer 1202/2-10 Aralık 1787); Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, haz. Recep Ahışhalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 23; Sultân I. Mahmud Rûznâmeleri (1730-1754), s. 1214. Şam hac emirliğinin Şam valilerine tahsis edilmesi usûlü 1709 yılında başlamıştır (bk. Fethi Furkan Yırıkoğulları, *a.g.t.*, s. 138).

¹²⁵ BOA, C.SM, nr. 89/4494 (1176/1762).

sayıları iki olup biri “baş/ser” veya “birinci”, diğeri “ikinci çukadâr” olarak isimlendirilirdi.¹²⁶ XIX. asırda ise sayıları üçe çıkarılmıştı.¹²⁷ Müjdecibaşılarda görüldüğü gibi bazı kaynaklarda¹²⁸ tekil olarak bir kişiden bahsedilmesi yalnızca bir müjdeci çukadârın bulunduğu kanısını oluştursa da diğeri belgelerden daha fazla oldukları anlaşılmaktadır.¹²⁹

Esasen “çukadâr” tabiri padişah ve vali gibi yöneticilerin yakın hizmetinde bulunan bazı görevliler için kullanılırdı. “Çuka/çuha” kelimesi “yün kumaş” anlamını taşır, çukadâr ise bunu taşıyan kişiyi ifade ederdi. Örneğin Sarây-ı Âmire’deki has oda görevlileri arasında bulunan çukadâr ağa padişahın yağmurluğunu taşır, kürk, kaftan ve ayakkabılarıyla ilgilenirdi.¹³⁰ Genel olarak ise vali gibi yerel idareciler bazı işlerini halletmek ve merkezle irtibat kurmak için çukadârlarını İstanbul’a gönderirdi.¹³¹ Eğer vakit olarak denk gelir ve rotalarına uygun düşerse çukadârlar, müjdecibaşılara katılır ve birlikte yolculuk ederdi.¹³² Müjdeci çukadârlık görevi bu uygulamanın düzenli hale gelmesiyle ortaya çıkmıştı.

Her yıl Şam hac emiri tarafından kafilenin Mekke’den döndüğünü haber veren bir mektup yazılırdı. Bu mektup genel olarak Şam şehrine

¹²⁶ BOA, Cevdet-Nafia (=C.NF), nr. 5/237 (1200/1785-6); HAT, nr. 1411/57397 (1204/1789-90); nr. 211/11449; nr. 1393/55680 (1205/1790-1); nr. 228/12714 (1212/1797-8); C.EV, nr. 371/18816 (1206/1791-2); nr. 272/13887 (1233/1817-8).

¹²⁷ BOA, HAT, nr. 1486/14 (1218/1803-4).

¹²⁸ BOA, Mühimme Defteri, nr. 175, s. 372, h. 1071 (Evâsıt-ı Safer 1193/28 Şubat-9 Mart 1779); nr. 181, s. 114, h. 344 (Evâil-i Safer 1197/6-15 Ocak 1783); nr. 182, s. 32, h. 100 (Evâhir-i Safer 1198/15-23 Ocak 1784); s. 186, h. 590; nr. 184, s. 215, h. 493 (Evâhir-i Safer 1202/2-10 Aralık 1787); nr. 209, s. 191, h. 1013 (Evâsıt-ı Safer 1214/15-24 Temmuz 1799); nr. 210, s. 177, h. 1058 (Evâil-i Safer 1215/24 Haziran-3 Temmuz 1800).

¹²⁹ BOA, Ali Emîrî-III. Osman, nr. 92/7051; nr. 92/7053; nr. 92/7073; nr. 92/7098 (1068-9/1657-9); Ruûs Defteri (A.RSK.d), nr. 1698-G, s. 202 (28 Safer 1159/22 Mart 1746); C.SM, nr. 89/4494 (1176/1762); HAT, nr. 211/11449; nr. 1393/55680 (1205/1790-1); nr. 228/12714 (1212/1797-8). Kaynakların bir kısmında adlarından yalnızca “müjdecî” yahut “müjdecibaşı” olarak bahsedilmesi araştırmacıları yanıltabilecektir. Bu nedenle ilgili görevlilerin adının geçtiği belgelerin derkenârlarının takip edilmesi, özellikle kendilerine yapılan tayinâtlar üzerinden tespit edilmesi gerekmektedir.

¹³⁰ Tahir Güngör, *Has Oda Topkapı Sarayı’nda Mukaddes Emanetler Mekânı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016, s. 84-85; Abdülkadir Özcan, “Çuhadar”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 381-382.

¹³¹ BOA, Mühimme Defteri, nr. 154, s. 474, h. 1552 (Evâsıt-ı Muharrem 1164/10-19 Aralık 1750); *Sultân I. Mahmud Rûznâmeleri (1730-1754)*, s. 517.

¹³² BOA, Mühimme Defteri, nr. 163, s. 189, h. 461 (Evâsıt-ı Safer 1177/21-30 Ağustos 1763).

ulaşmadan önce Ulâ veya Asi Hurma (Tebük) mevkilerinde kaleme alınır.¹³³ Müjdecî çukadârların aslî görevi bu yazıyı İstanbul'a götürmekti.¹³⁴ Mektup doğrudan padişaha veya Bâb-ı Âlî'ye teslim edilir ve 12 Rebîülevvel'deki mevlid merasiminde okunmazdı.¹³⁵ Fakat buna rağmen müjdecî çukadârlar da tıpkı müjdecibaşılar gibi mevlide katılır, bu nedenle dönüş yolunda hızlı hareket ederek merasime yetişmeleri istenirdi.¹³⁶ Bazı seneler burada müjdecibaşılarla birlikte kendilerine de hilat verilirdi.¹³⁷

Müjdecî çukadârlar hac emirinin mektubundan başka yine Şam bölgesinde bulunan idarecilerin yazışmalarını da taşırdı. Bunlar arasında hac organizasyonu ile ilgili olan ve düzenli olarak kaleme alınan ise mahmil ve sancak-ı şerifin hac dönüşü Şam kadısı tarafından teslim alındığını bildiren belge (hüccet) idi.¹³⁸ Ayrıca İstanbul'daki otoritelere kendi şahsî görüşlerini bildiren raporlar sunarak devletin bölge hakkında aldığı kararlarda rol oynarlardı.¹³⁹

Çukadârların diğer görevi bütün müjdeciler gibi hac mektuplarının ulaşımını sağlamaktı. Bu minvalde Ulâ veya Asi Hurma (Tebük) mevkilerinde hacıların mektuplarını toplayarak İstanbul'a götürürlerdi.¹⁴⁰ Müjdecibaşılardan ayrı olarak önceden yola çıkmaları nedeniyle daha erken

¹³³ BOA, Ali Emîrî-III. Osman, nr. 92/7053 (1068/1657-8); Ali Emîrî-III. Mustafa, nr. 306/24504 (1171/1757-8); Ali Emîrî-III. Selim, nr. 422/24221 (1222/1807-8); HAT, nr. 106/4204 (1 Safer 1214/5 Temmuz 1799); C.SM, nr. 89/4494 (1176/1762); C.EV, nr. 363/18415 (1255/1839-40); Abdullah Çakmak, "a.g.m.", s. 174.

¹³⁴ BOA, Mühimme Defteri, nr. 175, s. 372, h. 1071 (Evâsıt-ı Safer 1193/28 Şubat-9 Mart 1779); nr. 200, s. 271, h. 957 (Evâhir-i Muharrem 1209/18-27 Ağustos 1794); nr. 203, s. 262, h. 856 (Evâhir-i Muharrem 1212/16-25 Temmuz 1797); nr. 210, s. 177, h. 1058 (Evâil-i Safer 1215/24 Haziran-3 Temmuz 1800).

¹³⁵ BOA, HAT, nr. 1393/55680 (1205/1790-1); nr. 121/4911 (1215/1800-1).

¹³⁶ BOA, Mühimme Defteri, nr. 175, s. 372, h. 1071 (Evâsıt-ı Safer 1193/28 Şubat-9 Mart 1779); nr. 181, s. 114, h. 344 (Evâil-i Safer 1197/6-15 Ocak 1783); nr. 184, s. 215, h. 493 (Evâhir-i Safer 1202/2-10 Aralık 1787).

¹³⁷ *Sultân I. Mahmud Rûznâmeleri (1730-1754)*, s. 480. Ayrıca çukadârlarla birlikte hac emîrinin kethüdâsının da gönderildiği olurdu (BOA, İE.HLT, nr. 4/384 [1124/1712-3]).

¹³⁸ BOA, Ali Emîrî-III. Ahmed, nr. 222/21465 (1143/1730-1); Mühimme Defteri, nr. 175, s. 43, h. 159 (Evâhir-i Safer 1191/31 Mart-8 Nisan 1777); s. 372, h. 1072; nr. 182, s. 32, h. 100 (Evâhir-i Safer 1198/15-23 Ocak 1784); HAT, nr. 211/11449; nr. 1393/55680 (1205/1790-1).

¹³⁹ BOA, HAT, nr. 224/12499 (1207/1792-3).

¹⁴⁰ BOA, TSMA, nr. E 537/22-1; nr. E 537/22-3 (1207/1792-3).

bir tarihte payitahta ulaşırlardı.¹⁴¹ Böylelikle dönüş yolundaki hacıların mektup göndermeleri için iki farklı yer ve tarihte imkan sağlanmış olurdu.¹⁴²

Hac organizasyonundaki görevleri karşılığında müjdecî çukadârlara devlet tarafından bir gelir sağlanırdı. Buna göre kendi belirledikleri bir mukataadan “vazîfe” adıyla para alırlardı. Söz konusu mukataa başlarda Şam duhân (tütün) gümrüğü iken 1766 yılında İstanbul gümrüğü olarak değiştirilmişti. Ayrıca istisnâî olarak bazı kısa dönemlerde farklı mukataalardan para aldıkları da olmuştu. Genel olarak vazîfelerin tutarı ise birinci için günlük 20, ikinci için 10 akçeydi.¹⁴³ Çukadârlardan birinin timar veya zeamet tasarruf etmesi gibi devletten ayrı bir gelir sağladığı durumlarda ise vazîfeleri kesilirdi.¹⁴⁴

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren müjdecî çukadârların gelirlerinde yaşanan değişimler ayrıntılı bir şekilde takip edilebilmektedir. Öncelikle 1747 yılında Şam duhân gümrüğünden birincinin 20, ikincinin ise 10 akçe vazîfe aldığı öğrenilmektedir.¹⁴⁵ Fakat birincinin vazifesi sonraki yıllarda 15 akçeye düşmüş, 1755 yılında ise tekrar 20 akçeye çıkarılmıştır.¹⁴⁶ Sonraki sene baş çukadârın Halep gümrüğü mukataasından 10 akçeye mutasarrıf olduğu fakat kendisinin Şam’da ikamet etmesi nedeniyle Halep’e gitmekte zorluk çektiğini bildirerek vazîfesinin kaynağını Şam duhân gümrüğü olarak değiştirmek istediği görülmektedir. Kendisinin bu isteği kabul edilmiş fakat geliri günlük 1 akçe düşürülmüştür.¹⁴⁷ 1757 yılında kaynakları İstanbul gümrüğü, meblağları ise birinci için 30 ve ikinci için 20 akçe olarak değiştirilmiştir.¹⁴⁸ 1760’ta ikinci çukadârın vazîfesinde yarı yarıya bir azalma

¹⁴¹ Seyyid Hasan Muradî, *İstanbul’un 12 Yılı (1754-1766)*, s. 9, 23, 24, 52, 78, 142; (*Vekâyi’ nüvis*) Sadulâh Enveri Efendi ve *Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, haz. Hikmet Çiçek, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 899-900.

¹⁴² Zira yukarıda ele alındığı üzere müjdecibaşlar dönüş yolundaki hacılardan Şam mevkiinde ayrılırdı.

¹⁴³ Zeynel Özlü, “a.g.m.”, s. 153.

¹⁴⁴ BOA, Ali Emîrî-III. Osman, nr. 92/7098 (1068-9/1657-9); C.SM, nr. 89/4494 (1176/1762). Ayrıca bir örnekte Şam hac emiri, baş çukadârına mahlûl bir zeâmetin verilmesini istemiş ve sonuç olarak zeâmetin çukadârın oğluna tahsisi kararlaştırılmıştır (HAT, nr. 1393/55680 [1205/1790-1]).

¹⁴⁵ BOA, Ruûs Defteri (A.RSK.d), nr. 1698-G, s. 202 (28 Safer 1159/22 Mart 1746).

¹⁴⁶ BOA, Ali Emîrî-III. Osman, nr. 92/7051; nr. 92/7053; nr. 92/7073 (1068-9/1657-9).

¹⁴⁷ BOA, Ali Emîrî-III. Osman, nr. 92/7110 (1068-9/1657-9).

¹⁴⁸ BOA, Ali Emîrî-III. Mustafa, nr. 306/24504 (1171/1757-8).

gerçekleşmiş ve 10 akçeye düşmüştür.¹⁴⁹ 1763 yılında müjdecî çukadârlar masraflarının arttığı gerekçesiyle İstanbul gümrüğü mahlûlâtından ek vazîfe istemişler fakat birinci çukadâra zeâmet tahsis edilmiş olduğundan ona bir şey verilmemiş, ikincinin vazîfesi ise tekrar 20 akçeye çıkarılmıştır.¹⁵⁰ 1765 senesine gelince birinci çukadârın Şam duhân gümrüğünden 15 akçeye mutasarrıf olduğu¹⁵¹ lakin sonraki yıl 10 akçeye düşürüldüğü ve kaynağın İstanbul gümrüğü olarak değiştirildiği görülmektedir.¹⁵² 1775 yılında ise kaynak aynı bırakılarak meblağ 20 ve 10 akçe olarak belirlenmiş¹⁵³ ve sonraki yüzyıla kadar bu şekilde istikrarlı olarak devam etmiştir.¹⁵⁴ XIX. yüzyıla gelindiğinde bir dönem bu gelirin kesintiye uğradığı fakat 1818 yılında tekrar aynı nizamın verildiği öğrenilmektedir.¹⁵⁵

Tablo 3: Müjdecî çukadârlara tayin edilmiş vazîfeler ¹⁵⁶						
Yıllar	Halep Gümrüğü		Şam Duhân Gümrüğü		İstanbul Gümrüğü	
	Birinci Ç.	İkinci Ç.	Birinci Ç.	İkinci Ç.	Birinci Ç.	İkinci Ç.
1159 / 1747			20	10		
1168 / 1755			15>20	x		
1169 / 1756	40		9	x		
1171 / 1757					30	20
1173 / 1760				10		
1176 / 1763						10>20
1178 / 1765			15			
1179 / 1766					10	
1188 / 1775					20	10
1190-1221 / 1777-1807					20	10

¹⁴⁹ BOA, Ali Emîrî-III. Mustafa, nr. 202/15930 (1173/1759-80).

¹⁵⁰ BOA, C.SM, nr. 89/4494 (1176/1762).

¹⁵¹ BOA, Ali Emîrî-III. Mustafa, nr. 214/16900 (1178/1764-5).

¹⁵² BOA, Ali Emîrî-III. Mustafa, nr. 140/11086 (1179/1765-6).

¹⁵³ BOA, Cevdet-Maliye (=C.ML), nr. 723/29579 (1188/1774-5).

¹⁵⁴ BOA, HAT, nr. 1411/57397 (1204/1789-90); nr. 211/11449 (1205/1790-1); nr. 1467/51 (1212/1797-8); C.EV, nr. 371/18816 (1206/1791-2); nr. 272/13887 (1233/1817-8).

¹⁵⁵ BOA, C.EV, nr. 272/13887 (1233/1817-8).

¹⁵⁶ Tablonun kaynakları yukarıdaki metnin dipnotlarında yer almaktadır. “x” bulunan hücreler, ilgili yıl ve gümrükten vazîfe alındığını fakat meblağın bilinmediğini göstermektedir.

4. Konakçı

Osmanlı hac organizasyonunda haberleşme alanında görevli olan başka bir kişi de konakçıydı.¹⁵⁷ Vazifesi surre ve beraberindeki kafilenin emniyeti için İstanbul-Şam arasındaki mahallî idareciler, kadılar ve zâbitlere gönderilen emirleri yerine ulaştırmaktı.¹⁵⁸ Bunları götüren konakçı, akabinde İstanbul'a geri dönerdi.¹⁵⁹ Söz konusu emirler her yıl Dîvân-ı Hümâyûn'da kaleme alınır ve kafilenin çıkış vaktinden önce Üsküdar'dan Şam'a kadarki güzergah üzerinde bulunan ilgili kişilere gönderilirdi. Böylece gerekli hazırlıkların yapılması ve kafilenin bölgelerine girişinde güvenliğin sağlanması istenirdi. Surre ve beraberindeki kfile bir bölgeden çıktığında ise o yerin kadısı tarafından görevin başarıyla icrâ edildiğine dair bir belge (hüccet/i'lâm/arz) ile surre emîni tarafından senet yazılır ve İstanbul'a gönderilirdi.¹⁶⁰

5. Kaftan Ağası

Doğrudan hac organizasyonunda yer almayan fakat bu konuda zikredilmesi gereken diğer bir görevli de kaftan ağasıdır. Aslî vazifesi Mekke emirine padişah tarafından gönderilen nâme-i hümâyûnu ve emirle birlikte Haremeyn'deki diğer bazı yöneticilere yollanan hilat ve hediyeleri sahiplerine ulaştırmaktı. Padişahın nâmesi Dîvân-ı Hümâyûn kaleminde hazırlanarak reîsülküttâb tarafından kaftan ağasına teslim edilirdi. Sonrasında ağa, sadrıazamın huzuruna çıkar akabinde yola koyulurdu.

¹⁵⁷ "Surre emîninin konakçısı" olarak da adlandırılmaktadır (57 Numaralı Mühimme Defterinin 81. ve 146. Sayfa Aralıklarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, haz. Tuğba Özdoğan, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2019, s. 48, h. 676). Ayrıca T. Sevinç tarafından "Konakçıbaşı" tabiri de kullanılmış fakat şimdilik görülen kayıtlarda ve müellifin kaynak olarak kullandığı belgede bu tabire rastlanmamıştır (Tahir Sevinç, a.g.e., s. 55-56. Krş. BOA, Cevdet-Zabtiye (=C.ZB), nr. 57/2834 [Evâil-i Cemâziyelevvel 1151/17-26 Ağustos 1738] "el-Hâc Mustafa zîde kadruhû mahsûs konakçı ta'yîn ve irsâl... ta'yîn olunan konakçı-i mûmâileyh...").

¹⁵⁸ Betül Ayaz, a.g.t., s. 238. Kethüdâyeri isimli zâbitlerin bu konudaki görevlerinin ayrıntısı için bk. Coşkun Ünsal, "Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri", *Tarih Dergisi*, 85 (2025/1), s. 114-116.

¹⁵⁹ BOA, Mühimme Defteri, nr. 154, s. 62, h. 198 (Evâil-i Receb 1162/17-26 Haziran 1749); nr. 164, s. 361, h. 1430 (Evâil-i Cemâziyelevvel 1179/16-25 Ekim 1765).

¹⁶⁰ BOA, Ali Emîrî-III. Selim, nr. 274/15872 (1219/1804-5).

Kaftan ağası tayin edilen kişiye sarayda dârüssaâde ağası, Bâb-ı Âlî'de ise sadrıazam huzurunda hilat giydirilirdi.¹⁶¹

Kaftan ağasının diğer görevi de Mısır'dan Mekke emîrine gönderilen paranın ulaştırılması ve teslim edilmeyen meblağın hazineye iadesiydi. XVIII. yüzyılın sonlarında eklenen bu vazife bir suistimal sonucunda 1799 yılında kaftan ağasından alınarak surre eminine tevdi edilmişti.¹⁶²

Atamaları XVIII. yüzyılın ikinci yarısında silahşor-ı şehriyârî, dergâh-ı âlî kapıcıbaşları, çavuşlar kâtipleri, hazinedârbaşılar ve zâimlerden yapıldı.¹⁶³ Haremeyn'e gidip vazifesini icra eden ağa, hac kafilesine katılarak İstanbul'a dönerdi.¹⁶⁴

S o n u ç

Hac ibadeti vesilesiyle ortaya çıkan haberleşme ihtiyacı için Osmanlı Devleti tarafından bir organizasyon sağlandığı görülmektedir. Bu minvalde XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca her yıl beş farklı görev grubunda (hac müjdecileri, müjdecibaşılar, müjdecî çukadârlar, kaftan ağası ve konakçı) on sekizden fazla kişi vazifelendirilmiştir.

Öncelikle hacılar ile diğer insanlar arasında iki taraflı olarak yazılan mektupların ulaştırılması ve Osmanlı hakimiyetindeki bölgelerde yaşayan ahalinin hac kafilelerinin durumundan haberdâr olması için hac müjdecilerinin görevlendirildiği görülmektedir. Bunun için hac organizasyonunda merkezî ve mahallî olmak üzere iki türlü görevli grubu ortaya çıkmıştır. Merkezî hac müjdecileri olarak tasnif edilen görevliler Osmanlı Devleti'nin Rumeli, Anadolu ve Suriye bölgelerinde vazife almış ve her biri için sorumluluk sahası tayin edilmiştir. Rumeli ve Anadolu'daki müjdecilik bölgelerinden toplamda 11 tanesi tespit edilmiştir (Bosna,

¹⁶¹ Recep Ahışahı, *a.g.e.*, s. 250.

¹⁶² Tahir Sevinç, *Mısır Surrei ve Hac Emirliği Mısır Surreinin Kaynakları, Mısır Hac Emirinin Görev ve Yetkileri (16-18. Yüzyıllar)*, s. 68.

¹⁶³ Mehmed Hâkim Efendi, *Târih*, I, s. 217, 510, 617, 783; II, s. 905, 964, 1056-1057, 1128, 1164, 1232. 1160. Ayrıca 1747 yılında bu iş için eski hassa bostancıbaşı tayin edilmiştir (BOA, Mısır Mühimme Defteri, nr. 6, s. 158, h. 369 [Evâil-i Safer 1160/12-21 Şubat 1747]). 1750 yılında kaftan ağası olarak görev yapmış olan Hoca Neş'et hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa İsen, "Hoca Neş'et", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s. 191-192.

¹⁶⁴ BOA, Mısır Mühimme Defteri, nr. 6, s. 158, h. 369 (Evâil-i Safer 1160/12-21 Şubat 1747); TSMA, nr. E 1153/16 (1174/1760-1); HAT, nr. 35/1751 (1220/1805-6).

Rumeli, Silistre, Manisa, Bergama, Bursa/Hüdâvendigâr, Ankara-Bolu-Kırşehir, Amasya, Tokat, Erzurum ve hac yolu). Ayrıca söz konusu sahaların oluşturulmasında idarî ayrıma bağlı kalınmadığı anlaşılmıştır. Mahallî olarak nitelendirilen hac müjdecilikleri ise mübeşşirler/müjdeciler ve heccânlar olarak iki farklı alt gruba tasnif edilmiştir. Bu konuda malî kayıtların sağladığı malumat minvalinde özel olarak Mısır eyaletine dair uygulamalar esas alınmıştır. Mübeşşirlerin Arafat ve Akabe müjdecileri olmak üzere ikiye ayrıldığı ve dönüş yolunda iki farklı zaman ve yerde Mısır hac kafilesinden ayrılarak Kahire'ye ulaştıkları görülmüştür. Görevlilerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere Arafat müjdecisi Arafat vakfesinden, Akabe müjdecisi ise kafilenin Akabe mevkiine ulaşmasından sonra yola çıkmaktadır. Yine mahallî müjdeciler başlığı altında incelenen heccânların ise iki tane olduğu, Mısır hac emiri ve Mekke emiri tarafından gönderildiği ve hacıların durumuyla birlikte söz konusu emirlerin resmî yazışmalarını taşıdıkları görülmektedir. Heccânlar bu yazıları Mısır valisine götürmekte ve vali tarafından gönderilen mektupları yine ilgili kişilere ulaştırmaktadır. Literatürde adlarından fazla bahsedilmeyen heccânlar ile Arafat ve Akabe müjdecilerine her yıl Mısır hazinesinden ödeme yapıldığı da öğrenilmektedir.

Osmanlı hac organizasyonunda önemli vazifelere sahip diğer görevli grubu ise müjdecibaşılardır. Bazı kaynaklar bu görevlilerden bahsederken yalnızca “müjdecî” tabirini kullanarak araştırmacıları yanıltmış ve müjdecibaşılar ile müjdeciler karıştırılmıştır. Bu çalışmada iki grup arasında ayırım yapılarak özellikle görevleri hususunda netlik sağlanmıştır. XVII-XVIII. yüzyıllarda toplam sayılarının iki olduğu bilinen müjdecibaşıların her yıl Mekke emîrinin nâmesini İstanbul'a ulaştırmak ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren 12 Rebûlevvel tarihinde Sultan Ahmed Camii'inde düzenlenmeye başlayan mevlid-i şerîf merasimine yetiştirmekle sorumlu tutuldukları öğrenilmektedir. Devlet tarafından son derece ehemmiyet verilen bu vazifenin aksatılmaması için mahallî idarecilere emirler gönderildiği ve yük hayvanı temininde kendilerine yardımcı olunması hususunda uyarılar yapıldığı görülmektedir. Müjdecibaşılar söz konusu nâmenin yanı sıra Şam'dan hacca götürülen mahmil ve sancak-ı şerîfin dönüşte Şam kadısı tarafından teslim alındığını bildiren hücceti de payitahta ulaştırmakla görevlendirilmiştir. Aynı zamanda bütün merkezî hac müjdecilerinin âmirleri olarak idarelerinde ve tayin-azil gibi hususlarda

söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Hac organizasyonundaki diğer müjdeciler gibi müjdecibaşılar da hac mektuplarını taşımış, aynı zamanda surre mektuplarının ulaşımında görev almıştır.

Organizasyonda vazifeli diğer bir görevli grubu müjdecî çukadârlardır. XVII-XVIII. yüzyıllarda sayılarının iki olduğu ve XIX. yüzyılda üçe çıkarıldığı öğrenilmektedir. Esasen Şam hac emirinin şahsî işlerinden sorumlu oldukları ve her yıl emirin payitahta gönderdiği mektupları ulaştırdıkları tespit edilmiştir. Bu mektupların en önemlisi Şam hac emirinin, haccın eda edildiğini ve kafilenin dönüş yoluna çıktığını bildiren belgesidir. Bunun dışında Şam ve Hicaz bölgelerinden gönderilen resmî yazışmaları ve diğer müjdeciler gibi hacıların mektuplarını da taşımışlardır. Kaynakların bir kısmında adlarından yalnızca “müjdecî” yahut “müjdecibaşı” olarak bahsedilmesi araştırmacıları yanıltabilecektir. Bu nedenle ilgili görevlilerin adının geçtiği belgelerin derkenârlarının takip edilmesi, özellikle kendilerine yapılan tayinâtlar üzerinden tetkik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Müjdecibaşılar ve müjdecî çukadârlar, devletin uzak eyaletlerine ve idarecilerine dair bilgileri nedeniyle merkezî idare tarafından görüşlerine başvuru ve bilgilerinden istifade edilen kişilerdir. Bu doğrultuda devletin aldığı kararlara etki ettikleri de görülmektedir.

Osmanlı hac organizasyonunun haberleşme ayağında müjdeyle ilgili işler haricinde vazife alan görevliler de vardır. Bunlar konakçı ve kaftan ağasıdır. Konakçı İstanbul-Şam arasında surre ve beraberindeki kafilenin emniyeti ve sorunsuz bir şekilde gidip dönmesi için yerel idareci ve zâbitlere Dîvân-ı Hümâyûn tarafından yazılan hükümleri yerine ulaştırmakla sorumludur. Kaftan ağası ise esas itibarıyla her yıl Mekke emirine padişah tarafından gönderilen nâme-i hümâyûnu ve emir başta olmak üzere Haremeyn'deki bazı kişilere gönderilen hilatları ulaştırmakla görevlendirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında İstanbul-Şam-Mekke hattındaki görevlendirmelerin payitahttaki devlet kademeleri ile Şam ve Mekke'deki emirler vasıtasıyla gerçekleştiği görülmektedir. Organizasyonun Mısır ayağında ise benzer uygulamalara yer verilmiş, diğer taraftaki yapının bir örneği teşkil edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezî coğrafyası olan Balkanlar, Anadolu ve Suriye bölgelerinde bulunan müjdecilik işi için

devletin halihazırdaki haberleşme işlerinden sorumlu olan peykân-ı hâssa ocağı kullanılmıştır. Aynı şekilde padişahı temsilen organizasyonda yer alan ve müjdecilerin âmiri olan müjdecibaşılar da söz konusu ocak içinden görevlendirilmiştir. Mekke emiri ve hac emirleri tarafından kaleme alınan yazışmaların taşınması içinse bu kişilerin hizmetinde bulunan görevliler kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

Ali Emîrî Tasnifi Sultan I. Abdülhamid Evrakı (=AE.SABH.I), nr. 151/10161; nr. 184/12280.

Ali Emîrî Tasnifi Sultan I. Mahmud Evrakı (=AE.SMHD.I), nr. 11/732.

Ali Emîrî Tasnifi Sultan II. Mahmud Evrakı (=AE.SMHD.II), nr. 115/9762; nr. 115/9763; nr. 116/9789.

Ali Emîrî Tasnifi Sultan III. Ahmed Evrakı (=AE.SAMD.III), nr. 222/21465.

Ali Emîrî Tasnifi Sultan III. Mustafa Evrakı (=AE.SMST.III), nr. 140/11086; nr. 202/15930; nr. 214/16900; nr. 306/24504; nr. 367/29224.

Ali Emîrî Tasnifi Sultan III. Osman Evrakı, nr. 61/4465; r. 92/7051; nr. 92/7053; nr. 92/7073; nr. 92/7098; nr. 92/7110.

Ali Emîrî Tasnifi Sultan III. Selim Evrakı (=AE.SSLM.III), nr. 274/15872; nr. 422/24221.

Ali Emîrî Tasnifi Sultan IV. Mehmed Evrakı (=AE.SMMD.IV), nr. 84/10045.

Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyûn Kalemi Ruûs Defterleri (=A.DVNS.RSK.d), nr. 29.

Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Mısır Mühimme Defterleri (=A.DVNSMHM.MSR.d), nr. 6; nr. 8.

Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (=A.DVNSMHM.d), nr. 10; nr. 114-1; nr. 115; nr. 119; nr. 121; nr. 136; nr. 154; nr. 155; nr. 157; nr. 161; nr. 162; nr. 163; nr. 164; nr. 165; nr. 175; nr. 181; nr. 182; nr. 184; nr. 186; nr. 192; nr. 199; nr. 203; nr. 209; nr. 210.

Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemi Defterleri (=A.RSK.d), nr. 1698-G.

Bâb-ı Âsafî Tapu Tahrir Defterleri (=TT.d), nr. 734.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemi Belgeleri (=D.BŞM), nr. 1035/53; nr. 6477/88.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemi Belgeleri-Mısır Hazinesi (=D.BŞM.MSR), nr. 7/50.

Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı (=C.EV), nr. 100/4999; nr. 226/11264; nr. 252/12767; nr. 272/13887; nr. 322/16362; nr. 363/18415; nr. 371/18816; nr. 378/19154; nr. 404/20482; nr. 545/27542; nr. 613/30916; nr. 615/31037; nr. 636/32077.

Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı (=C.ML), nr. 723/29579.

Cevdet Tasnifi Nafia Evrakı (=C.NF), nr. 5/237.

Cevdet Tasnifi Saray Mesalihi Evrakı (=C.SM), nr. 6/258; nr. 6/277; nr. 77/3884; nr. 89/4494; nr. 96/4816.

Cevdet Tasnifi -Zabtiye Evrakı (=C.ZB), nr. 57/2834.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (=HAT), nr. 19/868; nr. 35/1751; nr. 106/4204; nr. 211/11449; nr. 224/12499; nr. 228/12714; nr. 228/12715; nr. 267/15586; nr. 273/16004; nr. 1393/55680; nr. 1411/57397; nr. 1467/51; nr. 1486/14; nr. 1649/20.

İbnülemin Tasnifi Hil'at Evrakı (=İE.HLT), nr. 4/384; nr. 4/403.

İbnülemin Tasnifi Maliye Evrakı (=İE.ML), nr. 47/4495.

İbnülemin Tasnifi Müsted'iyat Evrakı (=İE.MT), nr. 3/280.

Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 1999; nr. 4391; nr. 5672.

Topkapı Sarayı Arşivi Belgeleri (=TSMA.e), nr. 537/22; nr. 881/56; nr. 1153/16.

Topkapı Sarayı Arşivi Defterleri (=TSMA.d), nr. 4944.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Milli Kütüphane Yazmalar K., nr. 6 Mil Yz A 5020.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar (=İÜ TY)

Münşe'ât Mecmû'ası, İÜ TY, nr. 1240.

Münşe'ât Mecmû'ası, İÜ TY, nr. 2043.

Münşe'ât Mecmû'ası, İÜ TY, nr. 2599.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

- 128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin), haz. Leyla Toraman, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- 2 Numaralı Mühimme Defteri (963/1555) Değerlendirme-Transkripsiyon (s.1-102), haz. Tayfun Yeşilbaş, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- 248 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi [“Min Evâhir-i Zî'l-Hicce Sene 1246 ilâ Evâhir-i Cemâziye'l-Ülâ Sene 1248”, 10 Haziran 1831-24 Ekim 1732 (Sayfa 145-297)], haz. Hatice Çiftçi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2016.
- 57 Numaralı Mühimme Defterinin 81. ve 146. Sayfa Aralıklarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, haz. Tuğba Özdoğan, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2019.
- 95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet), haz. Ercan Alan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- IV.Mehmed Devri Bir Kaftan Defteri (H.19 B 1058-24 N 1086/9 Ağustos 1648-12 Aralık 1675) (Değerlendirme-Çeviri Metin), haz. Berna Mert, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.
- 1556-1557 (H.963-964) Tarihli Divan-ı Hümayun Ruus Defteri (s.1-125) Metin-Değerlendirme-Dizin, haz. Havva Merve Çıtak, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2015.

Yayınlanmış Kaynak Eserler

- (Vekâyi'nüvis) Sadulah Enveri Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774), haz. Hikmet Çiçek, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2018.
- Âşık Çelebi, Tetimmetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye Âşık Çelebi'nin Şakâ'ik Zeyli, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2022.
- Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Râşid Mehmed Efendi, Târîh-i Râşid ve Zeyli, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin* (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, XI, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Göynüklü Ahmed Efendi, *Târîh-i Göynüklü*, haz. Songül Çolak, Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.
- III. Selim'in *Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.
- Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, I-II, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.
- Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, I, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, haz. Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke: 1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695*, haz. Nazire Karaçay Türkal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme-Metin (1116-1133/1704-1721)*, haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.
- Sultân I. Mahmud Rûznâmeleri (1730-1754) (İnceleme ve Çeviriyazı Metin)*, haz. Selman Soydemir, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2022.
- Süheylî Ahmed b. Hemdem Kethüdâ, *Ka'be Tarihi (Târîh-i Mekke-i Mükerrerme)*, haz. Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2023.
- Şeyh Ahmet El-Bedirî El-Hallâk, *Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762 Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, haz. Ahmet İzzet Abülkerim, çev. Hasan Yüksel, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- Vânî Mehmet Efendi'nin Münşe'âtı (Transkripsiyon Tahlil ve Değerlendirme)*, haz. Hamza Konuk, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2001.

Araştırmalar

- AHISHALI, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Timaş Akademî, İstanbul 2023.
- ATALAR, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- AYAZ, Betül, *Hilafet ve Siyaset: Osmanlı Devleti'nin Hac Hizmetleri (1798-1876)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- ÇAKMAK, Abdullah, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Hac Organizasyonunun Dönüşümü Bağlamında Mevkib-i Hacc-ı Şerif", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, IV/1, Afyon 2021, s. 173-191.
- ÇETİN, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007.
- EMECEN, Feridun M., "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümeý", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, İstanbul 1994, s. 87-120.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, "Peyk-Osmanlılar", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 263-264.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, Alfa, İstanbul 2024.
- GÜNGÖR, Tahir, *Has Oda Topkapı Sarayı'nda Mukaddes Emanetler Mekânı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Ulak", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 77-79.
- İSEN, Mustafa, "Hoca Neş'et", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s. 191-192.
- İŞBİLİR, Ömer, "Yük", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 46-48.
- KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.
- MENEKŞE, Metin, "Osmanlı Haberleşme Teşkilatında ve Alay-ı Hümayunda Önemli Bir Sınıf: Peykler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, I/26 (2025), s. 29-67.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Çuhadar", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 381-382.
- ÖZLÜ, Zeynel, "Osmanlılarda Haberleşme ve Tören Ocağı: Peykân-ı Hassa", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65, Ankara 2013, s. 135-168.

- SEVİNÇ, Tahir, *Mısır Surre-i ve Hac Emirliği Mısır Surre-i'nin Kaynakları, Mısır Hac Emirinin Görev ve Yetkileri (16-18. Yüzyıllar)*, Aktif Yayınevi, Ankara 2024.
- , *Osmanlı Devleti İdaresinde Surre-i Hümayun Surre-i Akçesi, Kaynakları ve Haremeyn'e Ulaştırılması (XVII ve XVIII. Yüzyıllar)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020.
- SHAW, Stanford J., *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton University Press, New Jersey 1962.
- TAMDOĞAN, Zehra Gözütok, "Mağrib'den Hicaz'a İki Merinî Emîresinin 14. Yüzyıldaki Hac Yolculukları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXV/1, Tekirdağ 2021, s. 347-367.
- ÜNSAL, Coşkun, "Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri", *Tarih Dergisi*, 85 (2025/1), s. 85-124.
- YIRIKOĞULLARI, Fethi Furkan, *Osmanlı'da Hac Organizasyonu (XVII-XVIII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2024.
- YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri (1776-1794 Maden Emni Defteri)*, Sivas 1997.